

DEMOKRASİLERDE SİVİL TOPLUM VE DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİNDE KARŞILAŞILABİLECEK SORUNLAR

A.Tarık GÜMÜŞ*

ÖZET

İdeal anlamda sivil toplumun varlığı ve gelişebilmesi açısından devletin tarafsız demokratik bir devlet olması önemli bir zorunluluktur. Tarafsız demokratik bir devletin olmadığı bir yerde gerçek anlamda bir sivil toplumdaki da bahsedilemeyecektir. Devletin tarafsız olmasıyla var olma ve gelişme imkânı elde eden sivil toplumun ise, sistemin demokratik yönde gelişimine önemli katkılar sunduğu önemli bir gerçektir. Demokrasi ile sivil toplum arasında var olan söz konusu sıkı ilişki, her ikisi açısından da devlet iktidarının sınırlanması, devletin tarafsızlığının sağlanması ve devletle toplum arasındaki ilişkinin güçlendirmesi, çoğulculuk, katılım ve özgür ifadeyi sağlama gibi temel bir takım fonksiyonların ortaklığından kaynaklanmaktadır. Bu fonksiyonlar aynı zamanda demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üstlendiği temel rolleri de ifade etmektedir. Ancak demokratik ülkelerde sivil toplum, demokrasinin işleyişinde önemli fonksiyonlar üstlense de uygulamada sivil toplum-devlet ilişkisinde önemli sorunlarla karşılaştığı görülmektedir. Özellikle temel unsurları sağlama bakımından demokratik olarak niteleyebileceğimiz ülkelerde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide; gerek devlet gerekse sivil toplum tarafından demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilememesinden ya da toplumda yerleşik olan siyasal kültürden kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1-Demokrasi, 2-Sivil Toplum, 3-Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, 4-Sivil Toplumun Sorunları, 5-Siyasal Kültür

THE POSSIBLE PROBLEMS IN CIVIL SOCIETY AND RELATIONSHIP BETWEEN STATE AND CIVIL SOCIETY IN DEMOCRACIES

ABSTRACT

For an ideal existence and progress of civil society the existence of an impartial and democratic state is compulsory. Indeed it can not be claimed that there exists a real civil society if there is not a democratic state. It is a reality that civil society can exist in an impartial and democratic state and hence contributes to the development of democracy. This hard relationship between civil society and democracy necessitates the limitation of state for both. This relationship is a result of some functions like pluralism, participation and freedom of expression. These functions are fundamental

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Öğretim Üyesi

roles of civil society in democracy on the other hand. However although civil society plays an important role in democracies they can face some problems. In countries that we can classify as democratic, especially for providing the fundamental pillars in civil society and state relationship as the democracy is not fully absorbed by both state and the civil society or because of the established political culture within society some problems can exist.

Keywords: 1-Democracy, 2- Civil Society, 3-Relationship Between State And Civil Society, 4- Civil Society's Problems, 5-Political Culture

GİRİŞ

Devlet, toplumu belli bir ideoloji doğrultusunda şekillendirilmeye çalıştığı takdirde, toplum tarafından devlete karşı bir etkinlik alanının oluşturulması oldukça güçtür. Böyle bir sistemde devlet halkına, “yönlendirilmeye muhtaç, yönlendirilmediği takdirde devletin bekasını tehlikeye sokacak varlıklar” gözüyle bakmaktadır. Bu tür bir anlayışın hâkim olduğu devlette, sivil toplumun gelişebilmesi mümkün gözükmemektedir. Böyle bir ortamda sivil toplum gelişmiş olsa bile, devleti etkilemek ya da kısıtlamak yerine devletten etkilenen pasif bir konumda olması söz konusu olur ki, bu demokratik anlamda bir sivil topluma karşılık gelmemektedir.

Dolayısıyla ideal anlamda sivil toplumun varlığı ve gelişebilmesi açısından devletin tarafsız demokratik bir devlet olması önemli bir zorunluluktur. Tarafsız demokratik bir devletin olmadığı bir yerde gerçek anlamda bir sivil toplumdan da bahsedilemeyecektir. Devletin tarafsız olmasıyla var olma ve gelişme imkânı elde eden sivil toplumun ise, sistemin demokratik yönde gelişmesine önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Nitekim sivil toplum alanı; bireysel özgürlüğün maksimum düzeyde hedeflendiği, katılımın yaygınlaştığı, bireylerin kendi kaderlerini tayin edebildiği demokratik bir toplum alanıdır¹. Bu alanın en temel özelliği devletten bağımsız olmasıdır². Devletten bağımsız bir sivil toplum alanının varlığı ve bu alanın genişletilmesi, toplumun devletten özerkliğinin sağlanabilmesi ve böylelikle devletin

¹ ÇAHA, Ömer, İslam ve Sivil Toplum, **İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi**, Liberte Yayınları, Ankara 1999, s. 116.

² KEANE, Jhon, Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850, **Sivil Toplum ve Devlet –Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, Der. Jhon Keane, Çev. Erkan Akın, Aksu Bora ve Ahmet Çiğdem vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s. 87; ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, Birleştirici Demokrasi Devlet Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi”, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=101>, 05.03.2013.

baskıcı müdahalelerine karşı demokratik sistemin korunmasına büyük katkı sağlayacaktır³. Çünkü kendi kendine oluşmuş ve devlete bağımlılığı olmayan sivil toplum örgütlerinin varlığı,⁴ devletin baskıcı müdahalelerini engelleyerek devlet iktidarının sınırlandırılması noktasında önemli işlevler üstlenmektedir. Dolayısıyla gerçek manada bir sivil toplumun varlığı, demokrasinin korunması ve yaşatılması bakımından son derece önemlidir⁵.

Esasında demokrasi ile sivil toplum arasında var olan bu sıkı ilişki, her ikisi açısından da devlet iktidarının sınırlanması, devletin tarafsızlığının sağlanması ve devletle toplum arasındaki ilişkinin güçlendirmesi, çoğulculuk, katılım ve özgür ifadeyi sağlama gibi temel bir takım fonksiyonların ortaklığından kaynaklanmaktadır. Bu fonksiyonlar aynı zamanda demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üstlendiği temel rolleri de ifade etmektedir. Ancak demokratik ülkelerde sivil toplum, demokrasinin işleyişinde önemli fonksiyonlar üstlense de uygulamada sivil toplum-devlet ilişkisinde önemli sorunlarla karşılaştığı görülmektedir⁶. Özellikle temel unsurları sağlama bakımından demokratik olarak niteleyebileceğimiz ülkelerde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide; gerek devlet, gerekse sivil toplum tarafından demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilememesinden ya da toplumda yerleşik olan siyasal kültürden kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

I. SİVİL TOPLUM

A. Genel Olarak

Batı dünyasında tarihsel süreç ve şartlar içerisinde farklı anlamlar yüklenen sivil toplum kavramına, bir dönem ülkemizde ‘askerî toplum’un karşıtı bir anlam yüklenmekte ve bu hatalı yaklaşım kavramın özünden uzaklaşmasına yol açmaktaydı⁷. Halbuki sivil toplum kavramındaki sivillik, askerînin değil, medenileşmemiş ya da gayri medeni olmanın karşıtı anlamında

³ ERDOĞAN TOSUN, s. 33.

⁴ COHEN, Jashua, **Deliberation and Democratic Legitimacy**, Der. Alan Hamlin and Philipp Pettit, *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Bail Blackwell, London 1989, s. 255.

⁵ YETİŞ, Mehmet, Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum, **AÜSBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No: 87, Ankara 2005, s.22

⁶ ALEMDAR, Zeynep, Sarmal Modeli Yarı Sarmak: Türkiye’de İnsan Hakları Kurumları-Devlet-AB İlişkisi, **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, Sy. 28 (Kış 2011), s.125.

⁷ KUZU, Burhan, Demokrasi- Resmi İdeoloji- Sivil Toplum, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Gündüz Ökçün’e Armağan**, C. 47, sy. 1-2, Ankara 1992, s. 358; AKDEMİR, Süleyman, Sivil Toplum ve İslamiyet, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 267.

kullanılmaktadır⁸. Edward Shils, sivil toplumu sivillikle tanımlamaktadır. Edward Shils'e göre sivillığın; basit nezaket, incelik, terbiyeyi aşan bir anlamı vardır. Sivillik başkalarının hak ve çıkarlarını kendisinin hak ve çıkarları kadar korumak, tüm insanların benzer hak ve yükümlülüklerle sahip olduğunu kabul etmek, dolayısıyla bireysel ve yerel çıkarları ortak iyi değeri etrafında uzlaştırmaya hazır olmak demektir⁹. Shils'ten sonra pek çok düşünür tarafından da sivil toplum kavramına vurgu yapıldığı, özellikle bu kavramın hürriyetleri anlatmak için kullanıldığı görülmektedir¹⁰.

Günümüze kadar sivil topluma dair çeşitli düşünceler dile getirilmekle beraber, kavramın bu günkü anlamına kavuşmasında Hegel, Marks, Gramsci gibi düşünürlerin fikirlerinin oldukça etkili olduğu görülmektedir. İlk defa devlet-toplum ayrımını yapan Hegel'e göre, bir yanda sosyal ve ekonomik zaruretlerin ve piyasa toplumunun gerektirdiği rekabet; dolayısıyla çatışmanın yer aldığı sivil toplum, diğer yandan da devleti oluşturan devlet kurumlarıyla özdeşleşen ve onunla ayniyet içinde olan siyasal toplum vardır¹¹. Hegel sivil toplumun siyasal toplumun ötesinde bir alan olduğunu söyler. Ancak Hegel, sivil toplum siyasal toplum ayrımını olumlu görmez ve devletin sivil toplum alanını düzenlemesi gerektiğini düşünür. Çünkü sivil toplum alanı egemenlik altına alınamazsa toplumda sefalet, sefalet ve etik bozulma meydana gelir¹².

Marks ise, Hegel'in sivil toplum ve devleti birbirinden ayrı gördüğü için yanıldığını, aslında sivil toplum ve siyasal toplum ayrımının doğru olmadığını ve sivil toplumun ekonomik alana tekabül eden maddi bir anlam kazandığını öne sürmektedir. Marks, sivil toplumu, önceki tüm tarihsel aşamalarda mevcut, üretici güçler tarafından belirlenen sınıf ilişkileri biçimi olarak tanımlar. O'na göre sivil toplum bir alt yapı alanıdır. Marks'ın teorisinde sivil toplum devlete bağımlı olarak düşünülmekten çıkmakta, tersine devletin topluma bağımlı olduğu ve devletin, sivil toplum tarafından belirlendiği varsayılmaktadır¹³.

⁸ BOLAY, Hayri, Sivil Toplum ve Manası, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 7.

⁹ SHILS, Edward, The Virtue of Civil Society, **Government and Opposition**, Vol. 26, Issue 1, January 1991, s. 3-5.

¹⁰ ERDOĞAN, Mustafa, Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, c. 3, sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, s. 8-9.

¹¹ STILLMAN, Peter G., Hegel's Civil Society: A Locus of Freedom, **Polity**, Vol. 12, No. 4, Summer, 1980, s. 622-631; AZAKLI, Sedat, Devlet Sivil Toplum ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 225-226.

¹² STILLMAN, s. 631; BOSTANCI, Naci, Sivil Toplum Devlet ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 184.

¹³ LEVINE, Norman, **Marx's Discourse with Hegel**, Palgrave Macmillan Publishing, New

Gramsci, Marks'dan farklı bir şekilde sivil toplumun bir üst yapı alanı içinde olduğunu söylemektedir. Gramsci'ye göre, sivil toplum ile alt yapı alanının birbirine karıştırılması sendikalizme; siyasal toplum ile sivil toplumun birbirine karıştırılması da devletin amaç haline gelmesine ve kutsal olarak görülmesine yol açmaktadır. Sivil toplum ve siyasal toplumun uyumlu birliğinde hayat bulan devletlerde ise, siyasal toplum sivil toplum içinde eriyerek düzenlenmiş topluma geçilecektir¹⁴. Gramsci'ye göre, sivil toplum bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü kültürel hegemonyadır. Ona göre hegemonya anahtar kavramdır çünkü kültürel alandaki hegemonya sivil toplumu, siyasal alandaki hegemonya ise devleti temsil eder¹⁵. Gramsci'ye göre, sivil toplum ikna, diyalog ve uzlaşmaya dayanırken, devlet veya siyasi toplum denetim, yaptırım ya da baskı mekanizmalarını harekete geçirerek kendini topluma empoze etmeye dayanır¹⁶. Gramsci, yaptığı kavramlaştırma sonucunda devletin anlamını değiştirmekte, devlete ikna edici bir fonksiyon yüklemekten ziyade devleti emekçilerin burjuva tarafından baskı altında tutulduğu bir araç olarak görmektedir. Gramsci'ye göre, sivil toplum anlayışının kapitalist ve sosyalist dünyayı etkileyecek iki yönü vardır. Sivil toplum Avrupa komünizminin yerine katılımcı sosyalist bir demokrasiye, kapitalist ülkelerde devletin müdahalesinden uzak bir liberalizme yol açacaktır¹⁷.

B. Devlet-Toplum İlişkisi Bağlamında Ele Alınması Gereken Bir Kavram Olarak Sivil Toplum

Sivil toplum kavramından bahsederken, sivil toplumun, devlet-toplum arası ilişkilerin karşılıklı bağımlılıkları açısından değerlendirilmesi gereken bir kavram olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda devlet açısından

York 2012, s. 195-198; SELIGMAN, Adam, **Idea Of Civil Society**, Simon and Schuster Publishing, New York 1992, s. 51-54; BOSTANCI, s. 184; ERDOĞAN, s.14.

¹⁴ MOOUFFE Chantal, SASSOON Anne S., Gramsci in France and Italy A Review of Literature, **Antonio Gramsci: Intellectual and Political Context, Critical Assessments of Leading Political Philosophers**, Vol. 1, Ed. James Martin, Taylor & Francis Publishing, New York 2002, s. 92-95. BOSTANCI, s. 184.

¹⁵ ÇAHA Ömer, **Sivil Kadın Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 33.

¹⁶ LEARS, Jackson, The Concept of Culturel Hegemony, **Antonio Gramsci: Intellectual and Political Context, Critical Assessments of Leading Political Philosophers**, Vol. 1, Ed. James Martin, Taylor & Francis Publishing, New York 2002, s. 324-325.

¹⁷ SCHECTER, Darrow, Two Views of the revolution Gramshi and Sorel, 1916-1920, **Antonio Gramsci: Intellectual and Political Context, Critical Assessments of Leading Political Philosophers**, Vol. 1, Ed. James Martin, Taylor & Francis Publishing, New York 2002, s. 162 vd.; SARIBAY, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim yayınları, İstanbul1994, s. 126.

bakıldığında devletin özerkliği; toplum açısından ise, karar alma ve ihtilaf çözme anlamında kurumsallaşmış yapıları olan devletten bağımsız bir toplumsal alanın var olmasıdır¹⁸. Ancak sivil toplum ve devlet alanlarının farklı oluşu, deneysel (ampirik) bir farklılıktan ziyade, kavramsal bir farklılıktır¹⁹.

Sivil toplumun devletten bağımsız olmasıyla kastedilen; Devletten kopuk, tamamen kendi halinde bir alan olması değildir. Bu bağlamda sivil toplum, siyaset üzerinde etkili olan, devletin ve siyasal gücün meşruiyetini aldığı, iktidardaki siyasi güç karşısında, karşı siyasi güçleri içinde barındıran ve bu güçlere başvurarak da devlet tasarruflarını etkileyen bir toplumsal alandır²⁰. Dolayısıyla yukarıda dile getirilen düşüncelerden de anlaşılabilceği üzere sivil toplum, devlete karşı oluşturulan etkinlikler alanı olarak ifade edilebilir.

Sivil toplum alanı; bireysel özgürlüğün maksimum düzeyde hedeflendiği, katılımın yaygınlaştığı, bireylerin kendi kaderlerini tayin edebildiği demokratik bir toplum alanıdır²¹. Sayılan nitelikte bir sivil toplum, ancak demokratik devletlerde görülebilir. Devletteki mevcut yapının hem kurumları hem de kuralları itibariyle demokratik olması ideal manada sivil toplum oluşumu için şarttır²².

C.SİVİL TOPLUMUN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Günümüzde devlete karşı oluşturulan etkinlikler alanı olarak ifade edilen sivil toplumun temel özellikleri, devlet ve toplum için gereken şartlar olmak üzere ikiye ayırarak incelemek isabetli görünmektedir. İdeal manada

¹⁸ ERDOĞAN, s. 6; Benzer yönde bkz. SUNAY, Reyhan, İnsan Haklarının Korunmasında Sivil Toplumun İmkanları ve Sınırları, **Mevlana Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sy. 1, Konya 2013, s. 110. İngilizce 'Non-Governmental Organizations' (NGO) olarak ifade edilen sivil toplum kavramında yer alan "Governmental" teriminin; hem hükümeti hem de devleti karşılayan bir ifade olduğu düşünüldüğünde, sivil toplumun devletin oluşturduğu bütün bu yapılanma dışındaki örgütlenme faaliyetine karşılık geldiği söylenebilir. TARHANLI, Turgut, STK'lar ve İnsan Hakları, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 13**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Kaset Çözümü: Elif Özgen, 2006, s. 2.

¹⁹ KUKATHAS, Chandran, Islam, Democracy and Civil Society, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz1998, c. 3, sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, s. 39

²⁰ DURGUN, Şenol, Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 220.

²¹ ÇAHA, İslam ve Sivil Toplum, s. 116.

²² ÇAHA, Ömer, 1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 34.

sivil toplum için devlet, hukukla sınırlanmış²³ ve özgürlükçü yapı da olmalıdır. Nitekim bu anlamdaki sivil toplum, ancak faaliyetleri itibariyle sınırlı ve hukuka bağlı devletlerin bulunduğu demokratik rejimlerde gelişebilir²⁴.

İdeal manada sivil topluma ulaşabilmek için toplumun taşıması gereken beş ön koşul vardır. Bunlar, 1-*Toplumsal farklılaşma*: etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasi, ekonomik veya cinsiyet bazındaki farklılaşmalar sivil toplumun varlığı için gerekli temel bir husustur²⁵. 2-*Sosyal örgütlenme*, belirtilen örgütlenmenin farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek nitelikte olması²⁶ ve toplumun belli bir kesimine değil bütün farklı kesimlerine doğru kapsamı genişletilmiş olması anlamına gelmektedir²⁷. 3-*Örgütlenmenin gönüllü olması* gerekmektedir²⁸. Genel olarak sivil toplum, yurttaşların kamusal alana gönüllü katılımıyla oluşmaktadır. Bu çerçevede bütün bireylerin katılımına açık kuruluşlar, dernekler, sivil oluşumlar gibi örgütlenmeler sivil toplumun söz konusu özelliğine en iyi örneği teşkil ederler²⁹. Örgütlenmenin gönüllü olması bakımından mesleki kuruluşlar ve dini cemaatler, sivil toplum yönünde bir örgütlenme olarak düşünülebilmektedir. Ancak katılımın gönüllülük esasına dayanmadığı aşiret gibi topluluklar ile bir meslek veya sanatı icra edebilmek için üyeliğin zorunlu kılındığı baro ve tabip odası gibi meslek kuruluşları sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilmemektedir³⁰. Dolayısıyla sadece örgütlü olmak sivil toplum için yeterli bir husus değildir³¹. 4-Sivil

²³ BARRY, Norman, Klasik Liberalizm ve Sivil Toplum, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, C. 3, Sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, s. 50; ERDOĞAN, s. 8.

²⁴ ÇAHA, Ömer, Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz1998, c. 3, sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, s. 23; ÇAHA, Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Yayınları, İstanbul 2000, s. 58; ERDOĞAN, s. 8; MARANGOZ, Mehmet, Toplumsal Barışın Sağlanmasında STK’ların Rolü, **Dernekler Dergisi**, Sy. 7, http://www.siviltoplunakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=488:toplumsal-barn-salanmasnda-stklarn-rolue-&catid=49:akademik&Itemid=113

²⁵ ÇAHA, Aşkın Devletten Sivil Topluma, s. 61; SUNAY, s. 112; ERDOĞAN, s. 8.

²⁶ ÇAHA, Sivil Toplum Arayışları, s. 31-32; SUNAY, s. 112.

²⁷ KARAMAN, s. 204.

²⁸ SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar 1997, C. 2, sy. 6, Liberte Yayınları, Ankara 1997, s. 33; AKDEMİR, s. 269; SUNAY, s. 112, 115.

²⁹ DOĞAN, İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 275.

³⁰ ÇAHA, Aşkın Devletten Sivil Topluma, s. 62-63; ATAR, Yavuz, Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonları ve Sivil Toplum Devlet Düalizmi, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 98; DOĞAN, s. 238.

³¹ DOĞAN, s. 238.

toplum örgütlerinin³² siyasi faaliyetler aracılığıyla (Protesto, miting, gösteri gibi) *Baskı mekanizması oluşturmaları* gerekmektedir. Baskının şiddetten uzak olması gerekir. Sivil toplum örgütlerinin birer baskı grubu olarak gelişebilmesi için siyasetle meşru bir zeminde uğraşmalarının sağlanması³³ ve hatta tıpkı siyasi partiler gibi siyasal yaşamın vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmeleri gerekmektedir³⁴. 5-Sivil toplum örgütlerinin siyasetle meşru zeminde uğraşmalarının sağlanması *kendi politikalarını rahatça belirlemeleri (otonomileşmeleri) gerekmektedir*. Esasında otonomileşme daha çok sistemin demokratik olup olmamasıyla irtibatlı olan bir durumdur. Sosyal otonomi sağlayamayan ve devlete göbek bağıyla bağlı olan grupların resmi ideolojinin dışına çıkıp, devlet alanını etkilemelerini düşünmek bir hayli güçtür³⁵. Oysa sivil toplum düşüncesinin temelinde sivil örgütlerinin özerkliği yatmaktadır. Bu bağlamda devlet kontrolünde olmamak, devlet denetiminin dışında olmak sivil kuruluşlar için son derece önemlidir³⁶.

Sivil toplum unsurlarının en belirgin özelliği devlet karşısında, devlete bağımlı olmayan ve tamamen gönüllü ilişkilere dayanan bir özellik arz etmesidir. Ancak sivil toplumun devlet karşısında ve bağımsız olması, devletin her tür etkinliği kontrol etmesini engelleyici bir durum meydana getirmekle birlikte³⁷, sivil toplum örgütleriyle ilgili hukuki düzenleme yapılamaması ya da sivil toplum örgütlerinin hukuku ihlal edebileceği anlamına gelmemektedir. Sivil toplum örgütleri de tıpkı bireyler gibi hukuka uygun davranmak zorundadırlar. Fakat devlet, hukuki düzenlemelerle sivil toplum örgütlerinin iç ilişkilerine müdahale etmemeli veya sivil toplum örgütlerini kendi istediği gibi yönlendirmeye kalkışmamalıdır³⁸. Diğer bir deyişle sivil toplum, devlet iktidarına karşı saygılı olmakla birlikte devletten özerk olmalıdır³⁹.

³² Sivil toplumun taşıyıcı unsuru olan örgütlenmeleri ifade etmek üzere ‘sivil toplum kuruluşu’, ‘sivil toplum örgütü’, sivil toplum kurumları’, ‘üçüncü sektör’, ‘gönüllü kuruluşlar’, ‘yönetim/devlet dışı kuruluşlar’ gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. SUNAY, s. 113. Çaha’nın da ifade ettiği gibi sözü edilen kavramlardan sivil toplumun taşıyıcı unsuru olan örgütlenmeleri karşılamak bakımından en isabetli kavram, herhangi bir kurumun çatısı altında bulunmaması ve resmi nitelik taşımaması nedeniyle sivil toplum örgütleridir. ÇAHA, Ömer, **Açık Toplum Yazıları**, Liberte Yayınları, Ankara 2004, s. 181-182.

³³ ÇAHA, Sivil Toplum Arayışları, s. 31-32

³⁴ ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri, **Anayasa Yargısı**, c. 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1999, s. 109.

³⁵ ÇAHA, Sivil Toplum Arayışları, s. 31-32.

³⁶ DOĞAN, s. 275.

³⁷ ATAR, s. 98.

³⁸ ATAR, s. 98.

³⁹ SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum, s. 33.

II. FARKLI DEMOKRASİ ANLAYIŞLARINDA SİVİL TOPLUMUN YERİ

Sözlük anlamı itibariyle halk yönetimi manasına gelen demokraside, iktidar halk iradesinden kaynaklanmaktadır⁴⁰. Bu yönüyle diğer siyasi sistemlerden ayrılan demokratik yönetimler, hiçbir siyasal sistemde olmadığı kadar halka dayandığı iddiasını taşımamaktadır. Bu iddia ise, demokrasilerde halkın seçme ve seçilme hakkına sahip olmasıyla somutlaşmaktadır⁴¹. Halkın iradesine dayanan demokrasilerde, temel belirleyici siyasal kararların halkın çoğunluğunun iradesiyle seçilen temsilciler tarafından alınması günümüzde bir zorunluluk haline gelmiştir⁴². Ancak demokrasi, düzenli aralıklarla yapılan serbest seçimlerle ya da yöneticilerin belirlenmesiyle sınırlı bir rejim değildir.

Bu bağlamda zorunlu şartlarına yer vermeksizin demokrasiyi sadece halkın yönetimine indirgemek isabetli bir yaklaşım değildir. Nitekim demokrasinin tanımlayıcı niteliği halkın yönetimi olmakla beraber, demokrasinin varlığı için zorunlu şartları taşımayan siyasal sistemlerin demokratik olarak değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Bütünüyle mutabakat bulunmamakla birlikte demokratik bir siyasal sistemin varlığı için zorunlu şartlar olarak; özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk ve çok partili siyasal hayat, temel hak ve hürriyetlerin korunması, seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü ifade edilmekte ve bu şartlara yerel demokrasi, açık toplum, açık yönetim ve sivil toplumun varlığı da ilave edilmektedir⁴³.

⁴⁰ SCHUMPETER, Joseph A., **Capitalism, Socialism and Democracy**, Routledge, London New York, 2012, s. 243; SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turan, Yetkin Yayınları, Ankara 1993, s. 22-35; CHRYSSOC-HOOU, Dimitris, **Democracy in the European Union**, I.B.Tauris, London 2000, s. 27-28; MOONEY Annabelle, EVANS Betsy, **Globalization The Key Concepts**, Taylor & Francis, Oxon 2007, s. 62; ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 232; TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2003, s. 92-93. Demokrasiyi sadece halkın yönetimine indirgemek hatalı bir yaklaşımdır. Bu temel özelliğin yanı sıra demokrasinin genel kabul gören başka temel unsurları da bulunmaktadır. Bunlar; özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk ve çok partili siyasal hayat, temel hak ve hürriyetlerin korunması, seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü olarak sıralanabilir. ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 287-312.

⁴¹ GÜLSOY, Tevfik, **Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2000, s. 16.

⁴² HEWLETT, Nick, **Democracy in Modern France**, Continuum International Publishing Group, New York 2005, s. 1-8.

⁴³ ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 232, 287-312; ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya 2011, s. 66. Dahl ideal demokrasinin varlığı için sekiz şart sıralamaktadır. Bunlar 1-seçme hakkı, 2- seçilme hakkı, 3-Siyasal liderlerin yarışma hakkı, 4- özgür ve adil seçimler 5- örgütlenme özgürlüğü 6-ifade özgürlüğü 7- Alternatif bilgi kaynakla-

Demokrasiyi sözü edilen zorunlu şartlardan bağımsız olarak, sadece seçimlerde çoğunluğu elde edenlerin yönetimi biçiminde ele almak, beraberinde çoğunluk iradesinin mutlaklığına dayanan çoğunlukçu demokrasi anlayışını getirmektedir. Bunun tersini ifade eden çoğulcu demokrasi ise, siyasi çoğulculuk, çok partili siyasal hayat ve sivil toplumun varlığı gibi zorunlu şartlar ekseninde şekillenmektedir⁴⁴.

Geçirdiği tarihsel gelişim sürecinde ilk olarak çoğunlukçu şekilde anlaşılan⁴⁵ ve kökenlerini Rousseau'da bulan çoğunlukçu demokrasi anlayışı, çoğunluğun oyunu almış olan kimselerin mutlak yönetimini öngörmektedir. Esasında demokrasinin mantıklı bir biçimde çoğunluk yönetimini öngörmesini suiistimal eden bu yaklaşım, çoğunluğun makul sınırları aşarak mutlak belirleyiciliğini öngörmektedir⁴⁶. Söz konusu yaklaşıma göre, çoğunluk, sınırsız ve mutlak bir biçimde üstün ve yanılmaz niteliktedir. Çoğunlukçu

rının varlığı 8-Kamusal politikaları seçmenlerin tercihlerine bağlı kılan kurumlardır. DAHL, Polyarchy, s. 3.

⁴⁴ HEWLETT, s. 1-8.

⁴⁵ HEWLETT, s. 1-8.

⁴⁶ Günümüzde genellikle temsili bir şekilde işleyen demokrasilerde; yönetime ilişkin kararlar halkın temsilcileri tarafından alınmakta ve dolaylı da olsa kararlar halk tarafından şekillendirilmektedir. Bu çerçevede kararların alınmasında benimsenebilecek en iyi yöntem, çoğunluğun belirleyiciliğidir. Bunun karşısındaki alternatifler ise, oybirliğinin sağlanması veya azınlığın yönetimidir. Oybirliğinin sağlanması, günümüzde devletlerin sahip olduğu nüfus düşünüldüğünde mümkün değildir. Azınlığın yönetimi ise, mantıksız bir yaklaşımdır. Dolayısıyla geriye tek bir alternatif kalmaktadır ki, o da çoğunluk yönetimidir. Ancak demokrasi açısından önemli olan husus, çoğunluğun yönetiminin ne ölçüde mutlak olacağıdır. LANE Jan-Erik, ERSSON Svante O., **Democracy: a Comparative Approach**, Routledge, New York 2003, s. 7-8; HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, Sy. 4, Y. 2003, s. 69-71. Aynı Yönde Bkz. ATAR, Türk Anayasa Hukuku, s. 65; ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 304-305. İNCEOĞLU, Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010, s. 83-84. Göztepe tarafından; genellikle Rousseau'nun görüşlerine dayandırılan çoğunlukçu demokrasi anlayışının, esasında Rousseau'nun temsili demokrasiyi reddetmesi nedeniyle doğru olmadığı ileri sürülmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. GÖZTEPE, Ece, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri: Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010, s. 130 vd. "Demokrasilerde çoğunluğun yönetme hakkı demokratik karar alma sürecinde bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır." HAKYEMEZ, s. 72. Çoğunluğun yönetme hakkına sahip olmasının tek gerekçesi "daha büyük bir sayının haklılığı"dır. LIPSON, Esle, **Demokratik Uyarılık**, Çev: Haldun Gülalp, Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 476. Çoğunluğun yönetme hakkının meşrulaştırılması hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. HAKYEMEZ, s. 73 vd.

demokrasi anlayışının çoğunluk iradesine yüklediği bu nitelikler; hem insan haklarının ihlal edilmesine yol açmakta, hem de demokrasinin en temel özelliği olan, azınlığın barışçıl olarak çoğunluğa dönüşmesini engellemektedir⁴⁷.

Demokrasilerde mantıki bir sonuç olan çoğunluğun yönetimi, çoğunluğun egemenliğine dönüşerek azınlıkta kalanların zararına işlemesi durumunda çoğunluk despotizmi ortaya çıkmış olur ki, böyle bir tehlike çoğunluğun iktidarının sınırlandırılmasını zorunluluk haline getirmektedir⁴⁸.

Farklı görüşlerin kendini ifade etmesine ve yönetime katılmasına aracılık eden sivil toplumun ise, böyle bir anlayışta kendisine yer bulması pek mümkün görünmemektedir. Çoğunlukçu demokrasinin sözü edilen sakıncalarını gidermek amacıyla benimsenen yaklaşım ise, çoğulcu demokrasidir.

Çoğulcu demokrasi anlayışında, çoğunluğun bilinçli olarak ya da yanılarak insan hakları, hukuk devleti ve demokrasiyle çelişebilecek uygulamalara gidebileceği gerçeğinden yola çıkılarak, çoğunluğun yönetimi karşısında azınlıkta kalan kimselerin hak ve hürriyetlerinin korunması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla çoğulcu demokrasi; çoğunluğun sınırlı egemenliği anlamına gelmektedir. Nitekim çoğulcu demokraside çoğunluğa ait olan yönetme hakkı, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış bir anlam taşımaktadır⁴⁹.

Bu anlamda çoğulcu demokrasinin gerçek anlamını kazanabilmesi için belli esaslara dayanması gerekmektedir. Bunlar, temel hak ve hürriyetlerin tanınması ve korunması, anayasanın üstünlüğünün sağlanması, kuvvetler ayrılığı, yönetimin yargısal denetiminin sağlanması siyasi çoğulculuk, çok partili siyasal hayat ve sivil toplumun varlığı gibi evrensel hukuk devleti ve insan haklarının gerekleriyle bağlantılı hususlardır. Bu hususlar demokrasiler açısından en önemli tehlike olan çoğunluğun diktatörlüğünün önüne geçilebilmesi için hem azınlığın haklarının korunmasını, hem de azınlığın barışçıl bir şekilde çoğunluğa dönüşebilmesi temin edecek güvencelerdir⁵⁰.

⁴⁷ ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 305-306; ATAR, Türk Anayasa Hukuku, s. 64-65.

⁴⁸ GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 2000, s. 252-253.

⁴⁹ PETAUX, Jean, **Democracy and Human Rights for Europe: the Council of Europe's Contribution**, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009, s. 9; DİNÇKOL, Bihterin, Yönetilenlerin “Öz” Yönetimi - Kamuoyu, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Y. 5, Sy. 10, Güz 2006/2, s. 59; ATAR, Yavuz, Çağdaş Demokrasinin Siyasal Boyutu: Türkiye’de Demokratikleşme ve Anti-Demokratikleşme Göstergeleri, **Yeni Türkiye**, y. 3, sy. 17, 1997, s. 73; HAKYEMEZ, s. 89-90; BİLİR, s. 340-341; YAVUZ, Türk Anayasa Hukuku, s. 283vd, 292.

⁵⁰ HAKYEMEZ, s. 89-90; YAVUZ, Türk Anayasa Hukuku, s. 292; AYBAY, Rona,

Demokrasilerde yönetme yetkisinin dayandığı halk kendi içersinde çeşitlilik gösteren çoğulcu bir yapı olması nedeniyle, demokratik yönetimlerde bu çoğulcu anlayışa dayanmak zorundadır. Nitekim demokratik bir siyasal sistemde farklı dünya görüşlerine, ideolojilere ve inançlara sahip bireylerin serbestçe örgütlenerek gerek siyasi parti gerekse sivil toplum örgütleri şeklindeki yapılar aracılığıyla faaliyet gösterebilmelerinin engellenmemesi gerekmektedir⁵¹. Nitekim çoğunlukçu demokrasilerde kendisine çoğunlukla örtüştüğü oranda yer bulabilecek olan söz konusu yapılar, çoğulcu demokrasilerde hangi görüşe sahip olursa olsun varlığı demokrasinin zorunlu bir şartı olarak ele alınmaktadır.

Çoğulcu demokrasi açısından bireylere doğuştan sahip olduğu insan haklarının sağlanması, hukuk devletinin gereklerine uyulmasının yanı sıra, hukuki mekanizmalar dışında çoğunluğun denetlenebilmesine ve siyasi iktidarın sınırlandırılmasına imkan sağlayan katılımcı mekanizmalara yer verilmesi gerekir⁵². Nitekim demokratik rejimlerin var olduğu ülkelerde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, devlet iktidarının sivil toplumu ve temel hak ve özgürlükleri baskılayacak biçimde kötüye kullanılmasını önleyecek mekanizmaların kurulmasıdır. Demokratik bir devletin var olabilmesi için yargı denetimi ve kuvvetler ayrılığı gibi hususların yanı sıra çoğulcu, devletten bağımsız bir sivil toplumun varlığı vazgeçilmez bir unsurdur⁵³. Bu tarz bir sivil toplum alanının varlığı ve bu alanın genişletilmesi, toplumun devletten özerkliğinin sağlanabilmesi ve böylelikle devletin baskıcı müdahalelerine karşı demokrasinin korunmasına büyük katkı sağlayacaktır⁵⁴. Çünkü kendi kendine oluşmuş ve devlete bağımlılığı olmayan sivil toplum örgütlerinin varlığı,⁵⁵ devletin baskıcı müdahalelerini engelleyerek devlet iktidarının sınırlandırılmasında önemli bir işlev üstlenecektir. Dolayısıyla gerçek

'Çoğunlukçu' ve 'Çoğulcu' Demokrasi Ayrımı, **Cumhuriyet**, 19.06.2010; BİLİR, s. 340-341; UYGUN, Oktay, Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri İki Bin Beşyüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010, s. 23-36

⁵¹ ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 294.

⁵² SELÇUK, Sami, **Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 19.

⁵³ KEANE, Jhon, Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850, **Sivil Toplum ve Devlet –Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, Der. Jhon Keane, Çev. Erkan Akın, Aksu Bora ve Ahmet Çiğdem vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s. 87; ERDOĞAN TOSUN, 49.

⁵⁴ ERDOĞAN TOSUN, s. 33.

⁵⁵ COHEN, s. 255.

manada bir sivil toplumun varlığı, demokrasinin korunması ve yaşatılması bakımından son derece önemlidir⁵⁶. Ayrıca çoğulcu demokrasi açısından demokratik katılımın önündeki engellerin kaldırılması önemli gerekliliklerdir. Bu bağlamda özellikle çoğulcu demokrasinin, sivil toplumla olan ilişkisi bağlamında siyasi katılımın toplumun bütün kesimlerini kapsayacak ölçüde geniş tutulması son derece önemlidir. Hatta çoğulcu demokrasi yaklaşımı kapsamında, demokrasiye aykırılık teşkil eden görüşlerin dahi hoşgörüsüyle karşılanması ve bu görüşlerin rejim içine çekilerek etkisiz hale getirilmesi savunulmaktadır⁵⁷. Dolayısıyla gerçek anlamda çoğulcu demokrasinin, ancak, halkın değişik yollardan ve mümkün olan en geniş ölçüde siyasal karar alma sürecine katılması ile gerçekleşeceği söylenebilir⁵⁸.

Halkın yönetime katılımının önem arz ettiği çoğulcu demokrasi anlayışında; katılımın sağlanması bakımından siyasi partiler oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte⁵⁹, katılımı sağlayacak tek araç değildir. Nitekim demokrasi, düzenli aralıklarla yapılan serbest seçimlerle ya da yöneticilerin belirlenmesiyle sınırlı bir rejim değildir. Vatandaşların seçim dışındaki zamanlarda fikirlerini açıklamak ve bunları karşılıklı tartışmak suretiyle yönetimi etkilemek imkânına sahip olmaları, rejimin demokratik niteliğini belirleyen temel unsurlardan biridir⁶⁰. Demokrasiyi seçimlerden ibaret gören elitist anlayışın aksine katılımcı demokrasi, vatandaşların siyasi hayata aktif olarak katılmalarını öngörmektedir. Daha da ileri giden bu anlayış, demokrasilerde vatandaşların kamu işlerini tartışmalarının sadece hak değil, aynı zamanda görev olduğu dahi ileri sürülmektedir. Esasen demokrasinin kurulması kadar korunması ve yaşatılmasının da önemli oluşu, bu görüşe haklılık kazandırmaktadır⁶¹.

⁵⁶ YETİŞ, s.22

⁵⁷ DALTON, Russell J., Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation, **Political Studies**, Vol. 56, Issue 1, 2008, s. 84-85.

⁵⁸ YANIK, Murat, **Parti İçi Demokrasi**, Beta Yayınları, İstanbul 2002, s. 74; KÖKER, Levent, Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk, **Anayasa Yargısı**, c. 23, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2006, s. 201

⁵⁹ ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasal Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 162; KABASAKAL, Mehmet, Factors Influencing Intra-party Democracy and Membership Rights: The Case of Turkey, **Party Politics**, July 2012, s. 2.

⁶⁰ Dahl ideal demokrasinin varlığı için sekiz şart sıralamaktadır. Bunlar 1-seçme hakkı, 2- seçilme hakkı, 3-Siyasal liderlerin yarışma hakkı, 4- özgür ve adil seçimler 5- örgütlenme özgürlüğü 6-ifade özgürlüğü 7- Alternatif bilgi kaynaklarının varlığı 8-Kamusal politikaları seçmenlerine tercihlerine bağılı kılan kurumlardır. DAHL, Polyarchy, s. 3.

⁶¹ SUNAY, Reyhan, **İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001, s. 14-15; TEORELL, Jan, Political Participation and Three Theories of Democ-

Bu noktada halkın yönetime katılımının sağlanması bakımından en önemli araçlardan biri olan sivil toplumun, günümüz demokrasilerinin korunması ve yaşatılması hususunda özgürlük ve eşitlik gibi vazgeçilmez bir niteliğe ulaştığı söylenebilir. Özgürlük ve eşitlik gibi temel demokratik değerlere ilişkin söylemlerin gelişmesine katkıda bulunan sivil toplumun aynı zamanda gerçek bir demokrasi de kişilerin düşüncelerini dile getirmeleri ve ülke yönetimine her düzeyde katılmalarına imkân sağlaması önemli bir husustur⁶². Bu bağlamda günümüzün katılımcı ve çoğulcu demokrasileri, eşitliğin sağlandığı, bireysel özgürlüklerin maksimum düzeyde amaçlandığı ve farklılıkların hoş görüyle karşılanarak yönetime katılabildiği siyasal sistemler olarak şekillenmektedir⁶³.

III. DEMOKRASİNİN İŞLEYİŞİNDE SİVİL TOPLUMUN TEMEL FONKSİYONLARI

Demokrasinin işleyişinde sivil toplum; devlet iktidarının sınırlanması, devletin tarafsızlığının sağlanması ve devletle toplum arasındaki ilişkinin güçlendirmesinin yanı sıra, çoğulculuğu, katılımı ve özgür ifadeyi sağlama gibi temel bir takım fonksiyonlar üstlenmektedir. Demokrasinin işleyişinde sivil toplumun bu rolleri üstlenmesinin temel gerekçesi, demokrasi ile sivil toplum arasında var olan sıkı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede “devlete karşı oluşturulan etkinlikler alanı” olarak ifade edilen sivil toplum alanı; bireysel özgürlüğün maksimum düzeyde hedeflendiği, katılımın yaygınlaştığı, bireylerin kendi kaderlerini tayin edebildiği demokratik bir toplum alanıdır⁶⁴. Bu özellikleriyle demokrasinin zayıf taraflarına karşı ara yapı işlevi gören⁶⁵ ve demokratikleşmenin itici gücünü oluşturan sivil toplum⁶⁶, demokrasinin bir süreç şeklinde işleminin de bir sonucu olarak; gerek demokrasiye geçişte, gerekse demokrasinin pekişmesinde önemli bir araç işlevi görmektedir⁶⁷.

racy: A Research Inventory and Agenda, *European Journal of Political Research*, Vol. 45, Issue 5, 2006, s. 787-792, 794-795, 805.

⁶² DOĞAN, s. 89-90, 96-99; KEYMAN, s.28.

⁶³ ÇAHA, İslam ve Sivil Toplum, s. 116; ÇAHA, Sivil Toplum Arayışları, s. 34.

⁶⁴ ÇAHA, İslam ve Sivil Toplum, s. 116; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 123-127.

⁶⁵ Tocqueville göre, sivil toplum demokrasinin zayıf taraflarına karşı ara yapı işlevi görmektedir. GÖZE, s. 255.

⁶⁶ DİKMEN CANİKLİOĞLU, Meltem, *Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2007, s.94

⁶⁷ GÖNENÇ AKPINAR Aşşenur, *Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Altkitap 2001, s. 47-50.

Bu bağlamda devletteki mevcut yapının hem kurumları hem de kuralları itibariyle çoğulcu demokratik nitelikte olması ve bunu sürdürebilmesi sivil toplumun varlığına bağlı olduğu gibi, demokratik bir sivil toplumun varlığı da çoğulcu demokratik bir devlete bağlıdır. Dolayısıyla gerek demokrasi gerekse sivil toplum varlıklarını sürdürebilmelerini karşılıklı olarak birbirlerine borçludurlar⁶⁸.

Nitekim Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan deneyimler, sivil toplumun var olabilmesi için demokrasinin, demokrasinin var olabilmesi için de sivil toplumun zorunlu olduğunu göstermiştir. Genel olarak liberal değerleri referans alan Batı Avrupa ülkelerinde demokrasiyle sivil toplum el ele gelişirken, sosyalist değerleri referans alan Doğu Avrupa ülkelerinde ne sivil toplum, ne de demokrasi gelişmemiştir. Sosyalist rejimlerde yaşayan kitlelerin 1980’li yıllardan itibaren özgürlükçü ve çoğulcu değerleri referans almalarıyla birlikte sivil toplum meydana gelmeye başlamış ve sivil toplumun canlanmasıyla birlikte demokratik süreç başlamıştır⁶⁹.

Türkiye’de de demokratikleşme ile sivil toplum birbirine paralel biçimde gelişmekte, bir yandan sivil toplum Türkiye’nin demokratikleşmesine katkıda bulunurken, öte yandan yaşanan demokratikleşme süreci de sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, burada ifade edilen farklılıklara saygılı, çoğulcu, devlet vesayeti altında olmayan demokratik bir sivil toplumun varlığıdır⁷⁰. Aksi takdirde antidemokratik amaç ve yöntemleri içeren bir sivil toplumun demokrasiyle sıkı bağ içerisinde olamayacağı açıktır.

Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, devletin demokratik olmasıyla sivil toplum gelişmekte, sivil toplum geliştikçe de devletin demokratikliği artmaktadır. Dolayısıyla demokratik bir yapı için sivil toplum anahtar bir rol üstlenmektedir⁷¹. Esasında demokrasi ile sivil toplum arasındaki sözü edilen sıkı ilişki, her ikisi açısından da devlet iktidarının sınırlandırılması,

⁶⁸ ÇAHA, Sivil Toplum Arayışları, s. 34; KEYMAN, E. Fuat, **Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha**, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayını, Ankara 2006, s. 68; GÖNENÇ AKPINAR, s. 50.

⁶⁹ ÇAHA, Ömer, Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum, **Liberal Düşünce Dergisi**, Güz 1999, C. 4, sy. 16 Liberte Yayınları, Ankara 1999, s. 125. Benzer Yönde Bkz. SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 109.

⁷⁰ KEYMAN, s. 65-68.

⁷¹ KUZU, s. 358; GENÇKAYA, Ömer Faruk, Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, s. 102; KEYMAN, s.68.

devletin tarafsızlığının sağlanması ve devletle toplum arasındaki ilişkinin güçlendirmesi, çoğulculuk, katılım ve özgür ifadeyi sağlama gibi temel bir takım fonksiyonların ortaklığından kaynaklanmaktadır. Bu fonksiyonlar aynı zamanda demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üstlendiği temel rolleri ifade etmektedir.

Demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üstlendiği en önemli rollerden biri “*devlet iktidarını sınırlandırmadır.*” Kuvvetler ayrılığı ve düzenli seçimler gibi olgular, devlet gücünün tek elde toplanmasını engelleme açısından önem arz etmekle beraber devlet iktidarını sürekli denetleyecek ilave mekanizmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada sivil toplum alanı bünyesinde faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri, devletin denetlenmesi ve sınırlandırılması açısından etkili bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır⁷².

Sivil toplumun devlet iktidarının sınırlandırılması noktasında sunduğu etkili mekanizma, bu yöndeki taleplerin siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki temellerini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin sözü edilen etkisi; önemli bir hâkimiyete sahip bulunan devlet merkezli ve toplumu yukarıdan aşağıya şekillendiren anlayışa meydan okumaları, sosyal hayatı devletten bağımsız biçimde etkin hale getirmeleri ile ödev temelli vatandaşlık anlayışı yerine hak ve özgürlükler çerçevesinde şekillenen aktif vatandaşlık anlayışını sağlama yönündeki çabalarından kaynaklanmaktadır⁷³.

Sivil toplum tarafından ortaya konulan bu yöndeki tüm gayretler, siyasal iktidarın toplumu kendi diktası altına alma girişimlerine karşı, iktidarda olmayan azınlık kesimlerinin düşüncelerinin iktidara iletilmesinde ve topluma yaygınlaştırılmasında önemli roller üstlenmesini sağlamaktadır. Ancak bunun için toplumla sıkı iletişim halinde olan, toplumsal hayatı devletten bağımsız olarak etkin kılmaya çalışan ve etkin bir sivil toplum alanının varlığı gerekmektedir. Bahsedilen niteliklerdeki sivil toplumun varlığı, devlet gücünün herhangi bir çoğunluk ya da azınlık bir grup tarafından ele geçirilerek, sınırsızca kullanılmasına karşı en önemli güvenceyi oluşturmaktadır⁷⁴. Kısaca sivil toplumun sunduğu toplum kaynaklı bu sınırlayıcı güç, devlet iktidarının keyfi davranışlarına karşı en önemli engeli oluşturmaktadır. Dolayısıyla demokrasi

⁷² YETİŞ, s.18; GÖNENÇ AKPINAR s. 47-49.

⁷³ KEYMAN, s. 28.

⁷⁴ KARADAĞ, Ahmet, Demokratikleşme ve Sivil toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s.69-70; GÖNENÇ AKPINAR, s. 47-49; KEYMAN, s. 65; Benzer Yönde Bkz. YILDIRIM, İbrahim, **Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2004, s. 48.

açısından sivil toplumun gerekliliğinin, devlet iktidarının sınırlandırılması bakımından üstlendiği hayati rolden kaynaklandığı söylenebilir⁷⁵.

Demokrasilerde sivil toplumun, devlet iktidarını sınırlayıcı nitelikte üstlendiği fonksiyonun yanı sıra özerk ve tarafsız bir devleti gerektirdiği ve devleti tarafsızlık yönünde baskıladığı söylenebilir. Esasında demokratik devletlerin özünde farklı din, dil, ırk, siyasi düşünce ve ideolojiler karşısında tarafsız kalmak bulunmakla birlikte, bu durumun hayata geçirilmesi için hukuk devleti gibi mekanizmaların yanında sivil toplumun da varlığı son derece önemlidir. Nitekim devletin özerkliğini ve tarafsızlığını sağlayan husus, hiçbir hakim ideolojinin varlığına bağlı olmaksızın her görüşteki sivil toplum örgütleriyle birlikte çalışarak sosyal bir sinerji oluşturulmasıdır⁷⁶. İşte sivil toplum örgütleri devletleri, bu tarzda bir sinerji yaratılması için baskı altına almaktadırlar.

Demokrasilerde sivil toplumun üstlendiği bir diğer fonksiyon ise, *“devletin toplumla olan ilişkisini güçlendirmesidir.”* Bu çerçevede devletten bağımsız özgür bir sivil toplumun varlığı, özellikle devletin topluma ve bireye baskısını azaltarak devletle toplum/birey arasında bağlar kurulmasına ve karşılıklı iletişim ve ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamaktadır⁷⁷. Böylelikle hem devlet yönetiminde uygulanacak politikalar, toplumun talepleri doğrultusunda şekillenerek demokratikleşmeye önemli bir katkı sağlanmış olacak⁷⁸, hem de iktidarın halk nezdinde meşru kabul edilme seviyesi artmış olacaktır⁷⁹. Ayrıca bu durum bireylerin sahip olduğu etkinlik düzeyine önemli bir katkı sağlayarak demokrasinin derinleşmesine imkân tanıyacaktır⁸⁰.

Demokrasilerde en önemli tehlikelerden biri de “çoğunluğun diktası”dır. Tek kişinin diktatörlüğüne göre çok daha tehlikeli olan bu durum, devlet yetkilerinin çeşitli makamlar arasında dağıtılması, kuvvetler ayrılığı, bağımsız yargı ve temel hak ve özgürlüklerin en geniş manada

⁷⁵ DİKMEN-CANİKLİOĞLU, s.94; GÖNENÇ AKPINAR, s. 47-49; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 123-127.

⁷⁶ SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 123-127.

⁷⁷ KEYMAN, s. 29, 69; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 131-132.

⁷⁸ DİKMEN-CANİKLİOĞLU, s. 56; KEYMAN/SCHOLTE Jan Aart, **Küreselleşme ve Sivil Toplum**, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 10, Çev. Nur Deriş Ottoman, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul 2005, s.22. Demokrasilerde sivil toplum, toplumsal taleplerin ortaya çıkması ve bu taleplere ilişkin kamuoyu oluşturulması bakımından da çok önemli işlevler üstlenmektedir. KEYMAN, s. 66-67.

⁷⁹ KARADAĞ, s.69.

⁸⁰ KEYMAN/SCHOLTE s.22.

tanınmasının yanı sıra sivil toplumun yaygınlaştırılmasıyla önlenebilir. Bireylerin demokratik manada işbirliği yapabileceği kurumlarda yer almaları, özgürlüğün artmasını ve azınlığın çoğunluğun baskılarına karşı koyabilmesini kolaylaştıracaktır. Demokrasilerde sivil toplum aracılığıyla toplumun farklı kesimleri, özdeş çıkarları ekseninde bir araya gelerek çoğunluk karşısında bu çıkarlarını savunabilir. Dolayısıyla sivil toplumun özgürce örgütlenebildiği demokrasilerde bir taraftan çoğunluğun aşırılıkları sınırlandırılabilir, diğer taraftan ise iktidar denetlenebilecektir. Bu nedenle demokrasilerde sivil toplumun çoğulculuğun sağlanmasına önemli katkılar sunduğu görülmektedir⁸¹.

Demokrasilerde sivil toplumun üstlendiği bir diğer önemli fonksiyon da “*katılımı sağlama*”dır. Sivil toplum, devletten, siyasi partilerden ve yerel yönetimlerden ayrı bir örgütlenme alanı sunmak suretiyle demokratik katılıma çok büyük bir katkı sunmaktadır⁸². Bu alanda faaliyetlerini sürdüren sivil toplum örgütleri aracılığıyla bireylerin kamusal meselelere olan ilgisi artmakta ve söz konusu ilgi zamanla katılıma dönüşmektedir⁸³. Bu yönüyle katılımcılığı teşvik eden sivil toplumun varlığı, hem sivil toplumun gelişimi için uygun zeminin oluşmasına,⁸⁴ hem de demokrasinin en önemli sorunlarından biri olan katılım sorununun çözülerek demokrasinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır⁸⁵.

Demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üzerinde durulması gereken bir başka önemli fonksiyonu ise, sivil toplum aracılığıyla “*bireylerin kendilerini özgürce ifade edebilmelerinin sağlanması*”dır. Demokratik çoğulcu bir sistemde sivil toplum örgütleri, toplumda bireylerin kendi düşüncelerini özgürce ifade edebileceği çok sesli bir ortamın oluşmasını kolaylaştırmaktadır⁸⁶. Şüphesiz demokratik sistemlerde, bireylerin her türlü özgürlüğü gibi ifade özgürlüğü de geniş bir koruma alanına sahiptir. Ancak bu noktada sivil toplumun sunduğu katkı, toplumdaki taleplerin siyasal

⁸¹ DOĞAN, s. 91-97.

⁸² GÖZÜBÜYÜK TAMER, Mine, Tarihsel Süreçte Sivil Toplum, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 27, Sy.1, Haziran 2010, s. 100; KEYMAN, s. 28.

⁸³ DOĞAN, s. 95; GÖNENÇ AKPINAR, s. 49.

⁸⁴ TOCQEVILLE, Alexis De, **Amerika’da Demokrasi**, Çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara 1994, s. 177-178

⁸⁵ **Problems of Participation-Reflections on Authority, Democracy, and the Struggle for Common Life**, Eds. Tehseen Noorani, Claire Blencowe and Julian Brigstocke, ARN Press, UK 2013, s. 1-3, 49 vd.

⁸⁶ DİKMEN-CANİKLİOĞLU, s. 28; KEYMAN, s. 28.

yaşam dışında da kendini örgütlü biçimde ifade edilebilmesi şeklinde kendini göstermektedir⁸⁷.

IV. DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİLERİNDE KARŞILAŞILABİLECEK SORUNLAR

Demokratik ülkelerde sivil toplum, demokrasinin işleyişinde önemli fonksiyonlar üstlenmekle birlikte, uygulamada sivil toplum-devlet ilişkisi kâğıt üzerindeki gibi işlememekte ve çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır⁸⁸. Özellikle temel unsurları sağlama bakımından demokratik olarak niteleyebileceğimiz ülkelerde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide; gerek devlet gerekse sivil toplum tarafından demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilememesinden ya da toplumda yerleşik olan siyasal kültürden kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Dolayısıyla devlet-sivil toplum ilişkisinde var olan sorunları; “Devletten Kaynaklanan Sorunlar”, “Sivil Toplumdan Kaynaklanan Sorunlar”, “Toplumda Var Olan Siyasal Kültürden Kaynaklanan Sorunlar” olmak üzere üç ana başlıkta incelemek mümkündür.

A-Devletten Kaynaklanan Sorunlar

Devlet-sivil toplum ilişkisinde devletin neden olduğu pek çok sorun bulunmakla beraber söz konusu sorunların en önemlileri; devletin, sivil topluma bakış açısından, sivil toplumu baskı altına almaya ya da yandaştırmaya çalışmasından, kendi yapısından, belli bir ideolojiye sahip olmasından, sahip olduğu hak ve özgürlük anlayışından veya yasal alt yapıdan kaynaklanan sorunlar olarak sıralanabilir.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde devlet kaynaklı sorunlardan biri, “*devletin sivil topluma bakış açısı*”dır. Özellikle devletin sivil toplum örgütlerini ulusal çıkarlara zarar verecek unsurlar olarak algılaması ve bu bakış açısıyla çeşitli uygulamalara girişmesi önemli sorunlara neden olmaktadır. Sivil topluma şüpheyle yaklaşan bu bakış açısı zamanla devlet kademelerinde karar verici konumunda bulunan kimselere sirayet etmekte ve beraberinde devlet aygıtının sivil topluma karşı baskıcı ve keyfi uygulamalara girişmesini getirmektedir⁸⁹.

⁸⁷ YILMAZ, Aytekin, Sivil Toplum Demokrasi ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sy.18, 1997, s. 90.

⁸⁸ ALEMDAR, s.125.

⁸⁹ KEYMAN E. Fuat, YEĞEN Mesut, ÇALIŞKAN Mehmet Ali, TOL Uğraş Ulaş, Türkiye’de Gönüllü Kuruluşların Sorunları, Türkiye’de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü, Yaşama Dair Vakfı, 2010, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarineler&catid=54:siviltoplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014; SARAN, Ulvi, Sivil Toplum Kuruluşları Ne Ka-

Ayrıca söz konusu anlayış sivil toplum ile devlet arasındaki güven ilişkisini de önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır⁹⁰.

Ülkemizde de sıkça rastlanılan bu durum, sivil toplum-devlet ilişkilerinin demokratik bir çerçeveye oturtulmasının önündeki en önemli engellerden biridir. Nitekim böyle bir anlayışa sahip olan devlet baskıcı uygulamalara girişmekte ve “*sivil toplumu baskı altına almaya çalışmaktadır.*”⁹¹ Devletin sivil topluma uyguladığı baskı farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan biri sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerine son verilmesi ya da ekonomik kaynaklarının sınırlandırılmasına ilişkin doğrudan baskıcı uygulamalara gidilmesidir. Demokratik olarak nitelendirilen devletlerde bu tür doğrudan baskıcı uygulamalardan ziyade, daha dolaylı uygulamalarla sivil toplum örgütlerinin baskı altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu tür uygulamaların en sık rastlanılanı, kamu kaynakları kullanılmak suretiyle bazı sivil toplum örgütlerine menfaat temin edilmesidir. Örneğin ülkemizde sivil toplum örgütlerine ve bağlılarına önemli avantajlar sunan vergi muafiyet, istisna ve teşviklerinden yararlanabilmek için kamu yararına çalışan dernek veya vergi muafiyetine sahip vakıf statüsüne sahip olmak gerekmektedir. Siyasi bir organ olan Bakanlar Kurulu tarafından verilen bu statünün elde edilebilmesi ise, siyasi bağlantılar sayesinde mümkün olabilmektedir⁹². Bunun dışında sivil toplum örgütlerine yönelik denetim hükümlerinin katı ve bürokrasiye yol açan biçimde düzenlenmesi ve gerektiğinde denetimin bir baskı aracı olarak kullanılması söz konusu olmaktadır. Esasında sivil toplum örgütlerinin kamu düzenine aykırı nitelikteki eylem ve işlemlerinin yargısal denetim dışında herhangi bir denetime tabi tutulması, denetimin baskı aracına dönüşme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Özellikle idari makamların gerçekleştirdiği denetim, zaman zaman bir baskı aracı olarak kullanılabilir ve devletin sivil topluma karşı elini güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin

dar Sivil?, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=493:sivil-toplum-kurulular-ne-kadar-sivil&catid=49:akademik&Itemid=113, 11.02.2014.

⁹⁰ İÇDUYGU Ahmet, BİKMEN Filiz, KEYMAN Fuat ve diğerleri, **Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu**, Ed. Filiz Bikmen Zeynep Meydanoğlu, Tüsev Yayınları, İstanbul 2006, s.119.

⁹¹ SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 128.

⁹² İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.73; ÇAHA, Ömer, Devlet ve Sivil Toplum, <http://www.baltalimani.com/pdf/>, 24.03.2014. Ülkemizde kamu yararı statüsü ya da vergi muafiyeti olan STK’lar derneklerin sadece %1’ini, vakıfların ise %7’sini oluşturmaktadır. İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.73.

ülkemizde, sivil toplum örgütlerinin yardım toplamasına, yayın çıkarmasına çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Bunun dışında sivil toplum örgütlerine, yasal düzenlemelere göre tutması gereken çok sayıda kaydı, usulüne uygun tutmadığı gerekçesiyle sıklıkla cezalar verilebilmektedir. Hâlbuki pek çok gereksiz kayıtların tutulmasını zorunlu kılmak, bu alanda yeterli kapasiteye sahip olmayan sivil toplum örgütlerini katı bir bürokratik anlayışa hapsedmek anlamına gelmektedir. Gerçi böylelikle devlet, denetim sotasını elinde tutmakta ve gerektiğinde sivil toplum örgütlerine baskı uygulayabilmektedir⁹³.

Devletin uyguladığı bu gibi baskı araçlarıyla devlete bağımlı hale getirilen sivil toplum örgütlerinin zamanla devletten özerk niteliği kaybolmakta ve devlet otoritesi altına girmektedirler. Devletin patron olduğu bu tür bir anlayışta ise, sivil toplum, gerçek anlamda kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirememekte ve rant kollamaya başlayan devlet uzantısı kuruluşlar olarak kendini göstermektedir⁹⁴. Ayrıca bu durumda iktidara paralel görüşlere sahip olan sivil toplum örgütleri iktidar tarafından desteklenirken, karşıt görüştekiler herhangi bir destek alamamakta, hatta zaman zaman cezalandırılmaktadır. Bu ise, sivil toplum örgütlerinin yandaş-karşıt olarak kategorize edilmesine yol açmaktadır. Hâlbuki hiçbir toplumsal kesimin devletin tarafsızlığını ortadan kaldıracak ölçüde hâkim iktidar olmaması gereken demokratik sistemlerde, devletin farklı görüşlere sahip olan sivil toplum örgütlerine eşit mesafede bulunması gerekir⁹⁵. Devletin tarafsızlığının sağlanması olarak ifade edebileceğimiz bu durumu sağlamanın yolu, devletin sivil toplum örgütlerine yarar sağlama imkânlarının mümkün olduğunca sınırlanması⁹⁶, en azından objektif ölçütlere bağlanmasından geçmektedir⁹⁷.

⁹³ CENGİZ, Orhan Kemal, Dernekler Mevzuatının Örgütlenme Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi Raporu, **Türkiye’de Derneklerin Örgütlenme Özgürlüğü Önündeki Engeller (Türkiye’de Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi İçin Metodoloji Geliştirilmesi Projesi)**, Ed. Tefik Başak Ersen, TÜSEV yayınları, İstanbul 2010, s.27-29, 39-42.

⁹⁴ ÇAHA, Devlet ve Sivil Toplum, <http://www.baltalimani.com/pdf/>, 24.03.2014; ŞAHİN Mehmet, UYSAL Özge, Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet Tarafından Finansmanı Üzerine Bir Tartışma, **Maliye Dergisi**, Sy. 153, Temmuz-Aralık 2007, s.7-8; TOSUN, Gülgün, Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, Ege **Akademik Bakış**, C.1, Sy.1, Y. 2001, s.234; YILDIRIM, s. 119.

⁹⁵ İÇDUYGU/BIKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.119; ŞAHİN/UYSAL, s.7.

⁹⁶ YILMAZ, s. 90; ÇAHA, Devlet ve Sivil Toplum, <http://www.baltalimani.com/pdf/>, 24.03.2014; ŞAHİN/UYSAL, s.7. Esasında devletin ekonomik anlamda elinde bulundurduğu imkanlar, devletin kontrol ve vesayet imkanını güçlendirmektedir. TOSUN, Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.236.

⁹⁷ İÇDUYGU/BIKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.119.

Ayrıca sivil toplum örgütlerinin en çok gereksinim duyduğu kaynak ihtiyacını karşılayabilmek için bireysel bağışları teşvik eden bir sistemin kurulması da önemli bir gerekliliktir⁹⁸.

Demokratik sistemlerde olması gereken devlet-sivil toplum ilişkisi, devletin sivil toplumu baskı altına almadığı ancak devlet ile sivil toplumun tamamen birbirine karşıtlık içinde de bulunmadığı bir çerçevede şekillenmelidir. Bu çerçevede ideal devlet-sivil toplum ilişkisi, karşılıklı olarak birbirleriyle iletişim ve etkileşim halinde olan ancak kendi özerkliğinden taviz vermeyen çoğulcu sivil toplum yapısının varlığına bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla demokrasinin işleyişi bakımından devlet vesayeti dışında, özerk ancak devletle iletişim halinde ve farklı fikirlerin özgürce kendini ifade edebildiği çoğulcu sivil toplum alanının varlığı son derece önemlidir⁹⁹. Ancak demokratik olma iddiasındaki sistemlerde dahi, devletin temsili kurumlar aracılığıyla sivil toplum üzerinde kontrol kurması ya da çoğulcu bir anlayışın tam anlamıyla gösterilememesi söz konusu olmaktadır¹⁰⁰. Devletin sivil toplumu baskı altına alarak yönlendirdiği, devletin hâkimiyetine dayanan bu ilişki, literatürde “patronaj” olarak ifade edilmektedir¹⁰¹.

Devlet sivil toplum ilişkisinde önemli sorunlardan biri de *devletin yapısına* ilişkin hususlardır. Devlet yapısının etkinlik, verimlilik, şeffaflık

⁹⁸ Örneğin ücretli çalışanların bağış yapmalarını teşvik için vergi indirimini imkanı getirilmesi gibi uygulamalara yer verilebilir. İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.73.

⁹⁹ KEYMAN, s. 35, 49, 65-67; ÇAHA, Devlet ve Sivil Toplum, <http://www.baltalimani.com/pdf/>, 24.03.2014; TOSUN, Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.237; ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, **Demokratikleşme Perspektifinden: Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa yayıncılık, İstanbul 2001, s.162-164, 333; CENGİZ, s.19; Benzer yönde Bkz. ÇOBAN, Barış, Küreselleşme Sürecinde Demokrasi Mücadelesi: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yeni Toplumsal Hareketler, **IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi: Küresel Yoksulluk**, 19-21 Ekim 2007, Çanakkale 2007, s.165. belirtilenin dışında sivil toplum kuruluşlarının devletle olan ilişkisi, devlete eklenerek, rant dağıtımından daha fazla pay alma, devlete cephe olarak gerilim içerisinde bulunma ve devleti görmezden gelme biçimde şekillenebilir. Ancak demokrasinin işleyişi bakımından en sağlıklı olanı “devletle iletişim halinde ancak devletten özerk olma” biçiminde şekillenmelidir. TOSUN, Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.237

¹⁰⁰ İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.73-74; Benzer yönde Bkz. ÇOBAN, Barış, Küreselleşme Sürecinde Demokrasi Mücadelesi: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yeni Toplumsal Hareketler, **IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi: Küresel Yoksulluk**, 19-21 Ekim 2007, Çanakkale 2007, s.162.; ALEMDAR, s.122.

¹⁰¹ KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorularineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014; ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.162-164; ŞAHİN/UYSAL, s.9.

ve sorumluluk temelinde şekillenmemesi; sivil toplumun etkisiz olduğu, kendini güven içinde hissetmediği ve baskıcı bir ortama yol açmasının yanı sıra demokratik dönüşümün önünde de büyük bir engel olarak kendini göstermektedir. Otoriter, toplumu tahakküm altına alan, baskıcı rejimlerin alamet-i farikası haline gelmiş bu özellikteki devlet yapısı¹⁰², demokratikleşme sürecini tam olarak tamamlayamamış ülkelerde de bazı durumlarda görülmekte ve devlet- sivil toplum ilişkisinde önemli sorunlara neden olmaktadır. Benzer biçimde devletin özerk yapıda olmaması ve devlet içerisinde *hâkim bir ideolojinin bulunması* da devlet- sivil toplum ilişkisinde önemli bir sorun alanıdır. Devlet- sivil toplum ilişkisinin demokratik çerçeveden uzaklaşmasına neden olan bu durum, toplumun bir kesiminin hâkimiyetine yol açmakta ve bağımlı bir sivil toplumu beraberinde getirmektedir. Devletle kurdukları ilişki bağlamında bağımsız ve devlet iktidarını sınırlamaktan uzak sivil toplumun ise, sivillik ve demokratik sistemlerde sivil toplumun üstlendiği işlevlerden uzak olduğu açıktır. Sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütlerin sahip olduğu katı ideolojik anlayış da, sivil toplumun sivillik vasfına önemli ölçüde gölge düşüren bir başka sorun alanıdır¹⁰³.

Devletin hak ve özgürlüklere bakış açısı, bunları nasıl düzenleyip, uygulamaya aktardığı, devlet sivil toplum ilişkisini belirleyen en temel unsurlardan biridir. Devletin özgürlükleri hiçe sayan otoriter bir karaktere bürünmesi devletin müdahale alanlarını genişletmekte ve birey özgürlüklerini daraltmaktadır. Sivil toplumun ideal manada varlığını sürdürebilmesi açısından örgütlenme ve ifade hürriyeti başta olmak üzere bütün hürriyetlerin en geniş manada tanınması ve uygulamaya aktarılması zorunludur¹⁰⁴. Bu bağlamda özgürlükler olmaksızın demokratik anlamda bir sivil toplumun varlığından

¹⁰² KEYMAN, s. 38, 69; KEYMAN, Fuat, Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye, Yay. Haz. Arzu Karamani, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 3**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul 2004, s.5.

¹⁰³ KEYMAN E. Fuat, YEĞEN Mesut, ÇALIŞKAN Mehmet Ali, TOL Uğraş Ulaş, Türkiye’de Gönüllü Kuruluşların Sorunları, Türkiye’de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü, Yaşama Dair Vakfi, 2010, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014.

¹⁰⁴ GÖZÜBÜYÜK TAMER, s. 101; **Türkiye’de Derneklerin Örgütlenme Özgürlüğü Önündeki Engeller (Türkiye’de Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi İçin Metodoloji Geliştirilmesi Projesi)**, Ed. Tefvik Başak Ersen, TÜSEV yayınları, İstanbul 2010, s.11; CENGİZ, s.14-15.Tocquevillille “Amerikada Demokrasi” isimli eserinde ABD’deki halkın hemen her konuda özgürce örgütlenebildiği ve bu durumun ABD demokrasisine önemli katkılar yaptığından bahsetmektedir. TOCQUEVILLE, s. 84.

bahsedilemeyecektir. Nitekim demokratikleşmesini tamamlayamamış ülkelerde devlet-sivil toplum ilişkisinde yaşanan en temel problemler özgürlüklere ilişkin hususlarda düğümlenmektedir. Bu bağlamda bir taraftan özgürlüklerin uygulamaya aktarılmasına ilişkin sorunlar; sivil toplumun demokratik niteliğini zayıflatırken, diğer taraftan demokratik olma vasfından uzaklaşan sivil toplumun varlığı da hak ve özürlüklerin gelişimine olumsuz etki yapmaktadır¹⁰⁵.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde karşılaşılan sorunlardan bazıları ise, *yasal düzenlemelerden* kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda demokratik anlamda devlet-sivil toplum ilişkisinin gelişmemesinin altında yatan en önemli etkenlerden biri, var olan yasal engellerden kaynaklanmaktadır¹⁰⁶. Bu noktada devletin temel görevi, bağımsız ve özgür sivil toplum alanını, yasal olarak güvenceye almak ve kendini sivil toplum örgütleri arasında hakem rolünde konumlandırmaktır¹⁰⁷. Ancak devletlerin kendilerini bu şekilde konumlandırmaları ve buna ilişkin alt yapıyı hazırlamaları uygulamaya kolaylıkla aktarılamamaktadır. Esasında böyle bir durumun temel nedeni, demokratik anlayışın sindirilememesinden kaynaklanmaktadır. Kökleri uzun bir geçmişe dayanan ve devletin sivil toplumu kontrol altında tutma isteğiyle somutlaşan bu anlayışın, uygulamada kanunlar aracılığıyla şekillendiği söylenebilir¹⁰⁸. Dolayısıyla yasal düzenlemelerin sivil toplumu kısıtlayıcı düzeyde olmaması söz konusu sorunun ortadan kaldırılması için önemli bir ilk adımdır¹⁰⁹. Ancak kanunlarda değişiklikler yapılsa bile sözü edilen anlayışın uygulamada var olan izlerinin silinmesi o kadar hızlı ve kolay gerçekleşmemektedir¹¹⁰. Bu açıdan bir zihniyet değişiminin yaşanması da

¹⁰⁵ KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 69; ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.162-164.

¹⁰⁶ KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 67.

¹⁰⁷ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.162-164.

¹⁰⁸ İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.73. Ülkemizde yasal düzenlemeler incelendiğinde, yabancı derneklerin Türkiye’de şube açması ve yurtdışından mali yardım alması gibi çeşitli konularda ciddi bürokratik engellerin olduğu görülmektedir. CENGİZ, s.31-32.

¹⁰⁹ KEYMAN, Fuat, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, Yay. Haz. Arzu Karamani, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 3**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul 2004, s.28

¹¹⁰ Örneğin Ülkemizde 2004 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu’na kadar var olan yasal alt yapı eksiklikleri devlet-sivil toplum ilişkisinde önemli sorunlara neden olmaktaydı. Önceki düzenlemelere göre daha ideal bir seviye sunmakla beraber, bu kanuna göre de belli kısıtlamalar halen varlığını devam ettirmektedir. Örneğin bu kanuna göre, devletin bütünlüğünü ve laiklik ilkesinin yorumlanmasıyla şekillenen Anayasa hükümlerine aykırı nitelikteki derneklerin kaydedilmesi engellenmektedir. Böylelikle belli bir kültürel ya da

önemli bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir.

B-Sivil Toplumdan Kaynaklanan Sorunlar

Devlet-sivil toplum ilişkisinde yaşanan sorunlar genellikle devlete bağlanmakta ve sivil toplumdan kaynaklanan sorunlar göz ardı edilmektedir¹¹¹. Hâlbuki devlet- sivil toplum ilişkisinde yaşanan sorunların önemli bir kısmı da sivil toplum kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ilişkide sivil toplumun neden olduğu pek çok sorun bulunmakla beraber bu sorunların en önemlileri sivil toplumun yapısına, kaynak yetersizliklerine, ilişki ve yaklaşımlarına ilişkin sorunlar olarak sıralanabilir.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde sivil toplum kaynaklı sorunlardan ilki, “*Sivil toplumun yapısından kaynaklanmaktadır. Kendi içyapısında demokratik bir anlayışı içselleştirememiş sivil toplumun zamanla kendini bürokratikleşme çıkmazında bulması kaçınılmazdır. Dolayısıyla sivil toplumun devletten talep ettiği şeffaflık, katılımcılık ve demokratik anlayışı kendi örgütsel yapılarında hâkim kılmaları ve bu çerçevede kurumsallaşmalarını tamamlamaları gerekmektedir*”¹¹². Ayrıca sivil toplumun kendi içyapısında var olan kişisel problemler, siyasi çekişmeler ve anlaşmazlıklar sivil toplumun ideal bir şekilde yapılanamamasını ve kendinden beklenen işlevleri yerine getirememesine neden olmaktadır¹¹³.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde sivil topluma dayanan sorunlardan bir diğeri ise, “*sivil toplumun yeterli kaynaklara sahip olmamasıdır. Esasında sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütlerin ekonomik kaynaklarının yetersizliği, beraberinde söz konusu örgütlerin pek çok sorunla karşılaşmasına yol açmakta ve demokratik sivil toplumun gelişimini önemli ölçüde engellemektedir*”¹¹⁴. Sivil toplum örgütlerinin maddi kaynakları, üyelik

etik kimliği koruma ya da bir dini yayma amacını taşıyan derneklerin yasal alt yapıdan kaynaklanan önemli zorluklara ve ayrımcılığa maruz kalmaları söz konusu olabilmektedir. Uygulamada da bu tür derneklerin faaliyetlerine önemli zorluklar çıkarılmakta ve bu kapsamda bireylerin dile getirdiği şiddet içermeyen düşüncelerinden dolayı soruşturmalara maruz kaldığı görülmektedir. KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 47-48.

¹¹¹ KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.28

¹¹² AKTAN İrfan, ÖZTÜRK Serap, AYMAN Zelal ve diğerleri, **Türkiye’de Hak Temelli Sivil Toplum Örgütleri Sorunlar ve Çözüm Arayışları**, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 2011, s.10; İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.119; KEYMAN/SCHOLTE, s.22; KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.7, 30.

¹¹³ KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorularineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014.

¹¹⁴ KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 67; KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da

aidatları dışında bağışlara, devletten ya da uluslararası kuruluşlardan alınan yardım ve desteklere dayanmaktadır. Ancak sözü edilen kaynakların yetersiz seviyede kalması sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Sivil toplum örgütlerinin kaynak yaratma kapasitesinin düşüklüğüne dayanan bu durum¹¹⁵, sivil toplum örgütlerini yoğun bir kaynak arayışına sevk etmekte, bu ise sorun alanlarından ve hedef kitlelerinden kopmalarına neden olmaktadır¹¹⁶.

Yoğun kaynak arayışına girişen sivil toplum örgütlerinin kaynak yaratma sürecinde en çok odaklandığı husus, üyelik aidatları ve bağışlardan ziyade devletten ya da uluslar arası kuruluşlardan elde edilecek yardım ve desteklerdir. Çünkü uygulamada sivil toplum örgütlerinin finansmanına bakıldığında üyelik aidat ve bağışlarının oldukça sınırlı düzeyde kaldığı¹¹⁷, bu noktada en önemli payın devlet tarafından sağlanan katkılar olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde %40'ları bulan bu oran, gelişmekte olan ülkelerde %15 civarındadır¹¹⁸. Sivil toplum örgütlerinin finansmanını büyük oranda devletin sağlaması ise, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Daha çok söz konusu desteklerin adil bir biçimde dağıtılmadığı ve bir baskı aracı olarak kullanıldığı durumlarda görülen bu sorunlar, sivil toplum örgütlerinin devletten bağımsızlığının ortadan kaldırılması, sivil toplumun devlete karşıt yaklaşım sergileyebilme ve devleti denetleme işlevlerinin

Sivil Toplum, s.28; TOSUN, Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.235. Sivil toplum örgütlerinin karşı karşıya kaldığı ekonomik kaynak sıkıntısı aynı zamanda nitelikli personel istihdam etmelerini engellemektedir. Böylelikle bu örgütler için kapasite yetersizliğini kronik bir sorun haline gelmektedir. İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.118; KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarinelercatid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014.

¹¹⁵ KEYMAN, Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni, s. 67; KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarinelercatid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014.

¹¹⁶ AKTAN/ÖZTÜRK/AYMAN ve diğerleri, s.10

¹¹⁷ Uygulamada üyelik aidat ve bağışların sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.118.

¹¹⁸ SALAMON Lester. M., SOKOLOWSKI S. Wojciech, LIST Regina, **Global Civil Society An Overview**, The Johns Hopkins University, Center for Civil Society Studies, Institute for Policy Studies, The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, www.un.mr/vnu07/docs/SC/globalciv.pdf, USA 2003, s.32; FRUMKIN Peter, KIM Mark T., "The Effect of Government Funding on Nonprofit Administrative Efficiency: An Empirical Test", **Ash Institute for Democratic Governance and Innovation. Kennedy School of Government**, <http://www.innovations.harvard.edu/cache/documents/26/2600.pdf>, Fall 2002, s. 18. Ülkemizde bu destekler daha çok belediyeler aracılığıyla yapılmaktadır. İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.77.

önemli ölçüde kısıtlanmasına yol açmaktadır. Böyle bir ortamda genellikle devlet desteği sağlamak amacıyla hükümet politikalarıyla paralel tutum sergileyen sivil toplum örgütleri, kaynak sağlamak amacıyla hükümetlerin taşeronu konumuna düşebilmektedir¹¹⁹. Dolayısıyla sivil toplumun demokratik bir sistemde kendinden beklenen fonksiyonları icra edebilmesi için devlet desteklerinin sivil toplum örgütleri arasında adil, tarafsız ve şeffaf bir biçimde sağlanması gerekmektedir¹²⁰. Ayrıca sivil toplum örgütleri tarafından elde edilen kaynakların amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının, devlet ve bağımsız bir dış denetim kuruluşu tarafından denetlenmesi de önemli bir gerekliliktir¹²¹.

Sivil toplum örgütlerinin kaynak yaratma sürecinde odaklandığı bir başka husus ise, uluslar arası kuruluşlardan elde edilecek yardım ve desteklerdir. Daha çok proje bazlı olarak elde edilen bu destekler, sivil toplum örgütlerinin ihtiyaç duyduğu kaynak ihtiyacına önemli ölçüde katkı sunmaktadır¹²². Özellikle baskıcı rejimlerde mücadele veren sivil toplum örgütleri açısından daha da önem arz eden uluslar arası kuruluşlardan sağlanacak yardım ve destekler¹²³, belli kesimler tarafından eleştirilmektedir. Bu düşünceye göre, sözü edilen destekler sivil toplum örgütlerini “proje peşinde koşarak rant elde etmeye çalışan kuruluşlar” haline dönüştürmektedir. Ayrıca yabancı devletler ve belli amaçlara sahip olan uluslar arası kuruluşlar, sivil toplum örgütlerinin sahip olduğu bu isteği kendi çıkarlarına kullanarak gerekli mekanizmaları kurmakta ve sivil toplum örgütlerini kendi stratejisine

¹¹⁹ SALAMON/SOKOLOWSKI/LIST, s.32; FRUMKIN/KIM s.1,5,8; ŞAHİN/UYSAL, s.3-4, 7-10. Ayrıca sivil toplum örgütlerine sağlanan kamu destekleri, özel bağışları azaltabilir, daha çok bürokrasiye ve kaynakların kötüye kullanılmasına yol açabilir ve amaç dışı kullanılabilir. TOSUN, Birleştirici Demokrasi, s. 47; ŞAHİN/UYSAL, s.7-10; KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.30.

¹²⁰ PINTER, Frances, Funding of Global Civil Society Organisations, **Global Civil Society**, Eds. Anheier, Helmut, Marlies Glasius and Mary Kaldor, <http://www.gcsknowledgebase.org/wp-content/uploads/2001chapter8.pdf>, 2001, s. 214; ŞAHİN/UYSAL, s.11. Türkiye’de devlet, sivil toplum örgütleri arasında ayrımcılık yapmakta ve vergi mevzuatını yeterince özendirici biçimde düzenlememektedir. Örneğin Ülkemizde beyan edilmiş gelirlerin %5’lik kısmı, kamu yararı ya da vergi muafiyeti statüsüne sahip sivil toplum örgütlerine bağışlanmak şartıyla vergiden düşülebilmektedir. Ücretli çalışanların bağışlarını kapsamayan söz konusu vergi indirimi, kalkınma önceliğindeki bölgelerde %10’a kadar çıkabilmektedir. Bu noktada yalpan ayrımcılık kamu yararı ya da vergi muafiyeti statüsünü elde edebilmesi hususunda çifte standartlı bir yaklaşım benimsenmesiyle kendini göstermektedir. İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.74-77.

¹²¹ YILDIRIM, İbrahim, s. 247-248.

¹²² PINTER, s. 214; ŞAHİN/UYSAL, s.11.

¹²³ ALEMDAR, s.115.

göre biçimlendirmektedir. Bu durum ise, sivil toplum örgütlerini uluslararası örgütlerin kullandığı bir araç konumuna düşürmektedir¹²⁴. Daha çok küreselleşme süreciyle bağlantılı olarak dile getirilen bu görüşe göre, sivil toplum örgütleri aracılığıyla toplumsal muhalefet denetim altında tutulmakta ve neoliberal küreselleşme sürecine tepkiler önlenmeye çalışılmaktadır¹²⁵. Bu eleştirilerin yanı sıra, sivil toplum örgütlerinin uluslararası kuruluşlardan sağladıkları yardım ve destekler nedeniyle, çeşitli kesimler tarafından bölücü, ajan ya da işbirlikçi olarak değerlendirilerek toplumda bu yönde olumsuz bir algı oluşturulması ve bazı devletlerin bu yöndeki yaklaşımları benimseyerek sivil toplum örgütlerini yasal olarak sıkı denetimlere tabi tutması söz konusu olmaktadır¹²⁶. Bu durum, sivil toplum örgütlerinin, kaynak bulmaya çalışırken çok daha farklı sorunlarla karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde sivil toplumdan kaynaklanan sorunlardan bir diğeri ise, *sivil toplumun ilişki ve yaklaşımlarından kaynaklanan sorunlardır*. Bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin devletle, birbirleriyle, kendi mensuplarıyla, siyasetle, medyayla ilişkilerinde yaşanan pek çok sorun bulunmaktadır. Sivil toplumun devlet dışındaki farklı kesimlerle olan ilişkilerinde yaşanan sorunlar ise, devlet-sivil toplum ilişkisini farklı şekillerde etkilemektedir.

Sivil toplum örgütlerinin devletle olan ilişkilerinde karşılaşılan önemli bir sorun, sivil toplum örgütlerinin kendi işlevlerinden uzaklaşarak devleti denetlemek yerine desteklemeye soyunmalarıdır¹²⁷. Demokratik devlette sivil

¹²⁴ KUTAY, Rıza Acar, **A Critical Assessment Of The European Commission's Civil Society Discourse And Social Platform Of European Ngos**, Unpublished Thesis, Ankara 2011, s. V; ŞAHİN/UYSAL, s.7; KEYMAN, Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum, s.30-31.

¹²⁵ ÇOBAN, Barış, Küreselleşme Sürecinde Demokrasi Mücadelesi: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yeni Toplumsal Hareketler, **IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi: Küresel Yoksulluk**, 19-21 Ekim 2007, Çanakkale 2007, s.161-162.

¹²⁶ ŞAHİN Bican, YILDIZ Mete, Ulusaşırı Yandaşlık Ağbağları Perspektifinden Türkiye'de Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Kuruluşları, **Uluslararası İlişkiler**, C. 6, Sy. 21, Bahar 2009, s. 58. Örneğin ülkemizde derneklerin şube açabilmesi ciddi bürokratik engelleri içeren kurallara bağlanmıştır. Dernekler Kanununun 21. maddesine göre Dernekler mülki idare amirliğine önceden bildirimde bulunmak şartıyla yurtdışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan yardım alabilirler. Her ne kadar bildirim zorunluluğu, şeffaflığın sağlanması bakımından sakıncalı olarak değerlendirilmese de, Dernekler Yönetmeliğinin 18, 19 ve 20. maddeleriyle Derneklerin yurt dışından yardım almalarını sıkı bir usule bağlanarak "bildirim" zorunluluğunu adeta "izin"e dönüştürmüştür. Yine aynı yönetmeliğe göre, Ülkemizde faaliyetlerine izin verilen yabancı derneklerin harcama gerektiren faaliyetleri hakkında bildirimde bulunurlar ve Türkiye'deki her türlü faaliyetlerine ilişkin yazılı ve görsel yayınların ikişer nüshasını Bakanlığa gönderirler, CENGİZ, s.31-32.

¹²⁷ YILDIRIM, İbrahim, s. 121; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 129.

toplumun temel işlevlerinden biri de devletin denetlenmesidir. Böylelikle devletin hem sınırlanması hem de meşruiyetini arttırması gerçekleştirilmiş olacaktır¹²⁸. Ancak devleti her zaman desteklemeye girişen bir sivil toplumun devleti denetleyebilmesi mümkün değildir¹²⁹. Bazı ülkelerde devlet tarafından kendi görüşlerini topluma empoze etmek amacıyla kurulan ve fonlarla desteklenen sahte sivil toplum örgütlerinin varlığı bu durumun farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu örgütler daha çok muhalif sivil toplum örgütlerinin etki alanını azaltmak amacıyla bir mücadele aracı olarak kullanılmaktadır¹³⁰.

Bu alanda bir başka sorun ise, sivil toplum örgütlerinin devletle olan iletişiminin zayıflığıdır. Bazen devletin ayrımcı uygulamalarına da dayanan söz konusu durum, zaman zaman da sivil toplum örgütlerinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada bazı sivil toplum örgütleri, devletle kurulacak yakın ilişkilerin özerkliklerine karşı bir tehdit olduğunu düşünerek, devlete uzak durmaktadır¹³¹. Sivil toplumun devlet ile kopuk bir iletişime sahip olması beraberinde sivil toplum örgütlerinin siyasal karar alma süreçlerindeki etkisizliğini de getirmektedir¹³². Günümüzde devlet ile sivil toplum arasındaki iletişim günden güne gelişmekle birlikte, sözü edilen iletişimin nasıl gerçekleşmesi gerektiğine dair genel bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğu açıktır¹³³.

Sivil toplum örgütlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde de önemli sorunlar yaşanmaktadır. Ortak alanlarda çalışan sivil toplum örgütleri arasındaki iletişim, işbirliği ve etkileşimin zayıf olması ve sivil toplum örgütlerinin birbirleri üzerinde hegomanya kurmaya çalışması bu alanda karşılaşılan en önemli sorunlardır. Özellikle aynı alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri arasındaki iletişim ve diyalog eksikliği, sivil toplumun etki

¹²⁸ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.162-164.

¹²⁹ YILDIRIM, İbrahim, s. 121.

¹³⁰ ÇOBAN, Barış, Küreselleşme Sürecinde Demokrasi Mücadelesi: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yeni Toplumsal Hareketler, **IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi: Küresel Yoksulluk**, 19-21 Ekim 2007, Çanakkale 2007, s.163.

¹³¹ İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.76; AKTAN/ÖZTÜRK/AYMAN ve diğerleri, s.10; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 128-129.

¹³² KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarinsoru_nlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014; ALEMDAR, s.111.

¹³³ AKTAN/ÖZTÜRK/AYMAN ve diğerleri, s.10; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 130; YILDIRIM, İbrahim, s. 121.

gücünün zayıflamasına neden olmaktadır¹³⁴. Aynı alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin kuracağı platformlar, ortaklıklar ve ağlar sivil topluma büyük bir ivme kazandırmaktadır. Şüphesiz bu örgütler arasında rekabet ve belirli bir gerilim yaşanabilecektir. Ancak önemli olan husus, söz konusu rekabetin ortak hareket etme imkânını ortadan kaldırmamasıdır¹³⁵.

Bu hususta sivil toplum örgütlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde de yaşadığı en önemli sorunlardan biri, bu örgütlerin birbirleri üzerinde hegomanya kurmaya çalışmalarıdır. Çoğulcu demokratik bir sistemde sivil toplum örgütleri birbirleri üzerinde hegomanya kurmadan birlikte yaşamalıdır. Bu husus sistemin demokratik olma seviyesini göstermesi bakımından da önemlidir¹³⁶. Ancak uygulamada sivil toplum örgütlerinin birbirleri üzerinde hegomanya kurmaya çalışmasına ve birbirlerinin farklılıklarına tahammülsüz davranmalarına sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle devlet iktidarını yanına alan sivil toplum örgütlerinin aynı alanda faaliyet gösteren diğer sivil toplum örgütleri üzerinde baskı kurmaya çalışmaları¹³⁷, sivil toplumun devlet kontrolü altına alınmasının bir başka şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum alanının daralmasına ve özerkliğine zarar veren bu durum, aynı zamanda sivil toplum-devlet ilişkisini demokratik seviyeden uzaklaştırmaktadır¹³⁸. Söz konusu sorunun giderilebilmesi ülkede var olan siyasal kültürün demokratik niteliğe kavuşmasından geçmektedir. Bunun için ise, bireylerin demokrasiyi içselleştirerek hayat tarzı olarak benimsediği ve başkalarının haklarına ve farklılıklarına saygı duyduğu demokratik bir siyasal kültürün egemen olması gerekmektedir¹³⁹.

¹³⁴ KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 67-68; İÇDUYGU/BİKMEN/KEYMAN ve diğerleri, s.118; KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.29; TOSUN, Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.235.

¹³⁵ KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014; AKTAN/ÖZTÜRK/AYMAN ve diğerleri, s.10

¹³⁶ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.152; KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014; MAGEE, Bryan, **Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**, Çev.Mete Tunçay, İstanbul 1990, s.70-72.

¹³⁷ KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.30.

¹³⁸ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.152; KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsorunlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014;

¹³⁹ MAGEE, s.70-72.

Devlet-sivil toplum ilişkisini etkileyen sorunlardan bir diğeri ise, sivil toplum örgütlerinin kendi mensuplarıyla yaşadıkları sorunlardır. Özellikle sivil toplum örgütlerinin kendi mensupları üzerinde vesayet kurması bu alanda karşılaşılan önemli bir sorunlardan biridir. Temel itibarıyla sivil toplum alanı, bireysel özgürlükleri ortadan kaldırmayan aksine bunları güçlendiren çoğulcu bir alandır. Bu alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri de kendi içyapılarında çoğulculuğu sağlamalıdır¹⁴⁰. Belli konularda farklı düşünen, muhalefet eden, eleştirel yaklaşan mensupların dışlanmaması, bu noktada sivil toplum örgütlerinin kendi içyapılarında demokratik davranmaları gerekmektedir¹⁴¹. Ancak maalesef belli aidiyetlere koyu bir biçimde bağlanmış ve mensupları üzerinde bu yönde katı bir baskı uygulayan birçok sivil toplum örgütü varlığını sürdürmektedir. Mensuplarını özgürleştirmekten ziyade bağımlı hale getiren ve onlar üzerinde baskı uygulayan bu örgütler, sistemin demokratikleşmesi önünde de önemli bir engeldir. Kimi zaman sağlanan yardımlarla¹⁴², kimi zaman dışlama gibi toplumsal baskı araçlarıyla oluşturulan bağımlılık ilişkisinin yok edilmesi noktasında devlete önemli görevler düşmektedir¹⁴³.

Devlet-sivil toplum ilişkisini etkileyen sorunlu alanlardan bir diğeri ise, sivil toplum örgütlerinin siyasal partilerle olan ilişkileridir. Şüphesiz sivil toplum örgütlerinin de, tıpkı siyasal partiler gibi ülke gündemine ilişkin etkinliklerde bulunabilmeleri nedeniyle doğrudan doğruya siyasetin içinde yer aldığı söylenebilir. Ancak sivil toplum örgütlerinin siyasi partilerle ilişkilerini sorunlu hale getiren husus, sivil toplum örgütlerinin kendi niteliklerinden uzaklaşarak bir siyasi partinin yan örgütü gibi hareket etmeleri, hatta bazı durumlarda siyasi partilerden bile daha etkin rol oynayarak sivil toplum örgütü vasfından uzaklaşmalarıdır¹⁴⁴. Sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütlerin sahip olduğu katı ideolojik anlayış da, sivil toplumu kendi rol ve işlevlerinden uzaklaştırarak devlet ile sivil toplum arasındaki sınırın

¹⁴⁰ TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.152.

¹⁴¹ TOSUN, Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.237; KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 67; KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.27; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 129; ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, Birleştirici Demokrasi, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=101>, 05.03.2013.

¹⁴² DİKMEN-CANİKLİOĞLU, s. 97, 107. YILDIRIM, İbrahim, s. 247-248; Benzer yönde Bkz. ERDOĞAN TOSUN, Birleştirici Demokrasi, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=101>, 05.03.2013.

¹⁴³ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.333.

¹⁴⁴ ALEMDAR, s.124; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 129.

belirsizleşmesine ve sivil toplumun sivillik vasfına önemli ölçüde gölge düşürmektedir¹⁴⁵.

Devlet-sivil toplum ilişkisini etkileyen ve çeşitli sorunlar yaşanmasına neden olan diğer bir husus, sivil toplum örgütlerinin medyayla ilişkileridir. Kimi zaman medyanın bütün sivil toplum örgütlerine eşit mesafede olmamasından kaynaklanan bu durum, bazen de sivil toplum örgütlerinin medya aracını kullanamamasından, medyanın önemini kavrayamamasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle toplumla, hedef gruplarla ve devletle güçlü ilişkiler kurulması da zorlaşmaktadır¹⁴⁶.

Devlet-sivil toplum ilişkisini etkileyen ve sivil toplumdan kaynaklanan bir diğer husus ise, bazı sivil toplum örgütlerinin benimsediği çifte standartlı yaklaşımdır. Özellikle belli bir din, mezhep ya da ideoloji gibi aidiyete sahip olan sivil toplum örgütleri, yaklaşımlarını ilkeler ve değerler üzerinden kurmaktan ziyade tarafsız bir biçimde kendi aidiyetleri ekseninde ele alabilmektedir. Dolayısıyla bu aktörlerin, sivil toplumu kendi güçlerini arttırmak amacıyla kullanması gibi bir durum söz konusudur. Aynı zaman da ahlaki bir sorun olan “sivil toplumu suiistimal etme” olgusuyla uygulamada sıklıkla karşılaşmaktadır¹⁴⁷.

C- Siyasal Kültürden Kaynaklanan Sorunlar

Bir ülkede demokrasinin yerleşmesi ve istikrarlı bir biçimde işleyebilmesi için, sadece şekli rejim tasarım ve düzenlemelerinin yeterli olmadığı¹⁴⁸, demokrasinin içinde gelişeceği siyasal kültür ortamının hayati nitelikte olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada var olan siyasal kültürü oluşturan toplumsal kitlelerin ve siyasal seçkinlerin inanç, değer, tutum ve davranışlarının demokrasiyi de şekillendirdiği ileri sürülmektedir. Demokratik rejimlerin bir siyasal kültür ortamında doğup ve geliştiği gerçeğinden yola çıkan bu düşüncenin de isabetle vurguladığı gibi demokrasinin varlığı açısından söz

¹⁴⁵KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsornlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014.

¹⁴⁶KEYMAN/YEĞEN/ÇALIŞKAN/TOL, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarnsornlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014; KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.29

¹⁴⁷ KEYMAN/SCHOLTE, s.17, 23.

¹⁴⁸KALAYCIOĞLU, Ersin, Türkiye’de Demokrasi’nin Pekışmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu, **Ergun Özbudun’a Armağan**, Cilt I: Siyaset Bilimi, Editörler: Serap Yazıcı, Kemal Gözler ve Fuat Keyman, Yetkin Yayınları, Ankara 2008, s. 250-251.

konusu kültür ortamının demokratik değerlerle uyumluluğu son derece önem arz etmektedir¹⁴⁹. İşte bu anlamda uyumluluğun olmadığı anti-demokratik siyasal kültüre sahip olan ülkelerde, demokratik kurum ve kuralların meşruluk kazanması ve gelişebilmesi önemli ölçüde güçleşmektedir¹⁵⁰.

Bu günden yarına değişebilecek bir olgu olmayan siyasal kültürün, demokratik olabilmesi için belli nitelikleri bünyesinde barındırması gerekir. Bunlar uzlaşmacı, şiddetten uzak, hoşgörülü, farklılıklara saygılı, pazarlığa açık ve katılımcı olma gibi niteliklerdir. Bir toplumda var olan siyasal kültür, sözü edilen niteliklere ne ölçüde uygunsa toplumda demokratik siyasal kültürün yerleşmesi kolaylaşacaktır¹⁵¹. Demokratik kültürün yerleşmediği toplumlarda ise, sadece sivil toplumun varlığı bir anlam ifade etmeyecek, bu durumda sivil toplumun varlığı demokratikleşmeye katkı sağlamadığı gibi, sivil toplumda kendinden beklenen fonksiyonları icra edemeyecektir¹⁵².

Dolayısıyla demokratik bir siyasal kültürün varlığı, hem demokratik bir siyasal sistemin, hem de demokratik bir sivil toplumun varlığı ve işlerliği açısından önemli bir koşuldur. Nitekim devlet-sivil toplum ilişkisinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için gereken en önemli husus, var olan siyasal kültürün demokratikliğidir. Bunun bir sonucu olarak demokratik bir devlet-sivil toplum ilişkisinin kurulmasının önündeki önemli engellerden birini de demokratik olmaktan uzak siyasal kültürün varlığı oluşturmaktadır. Siyasal kültürün demokratik olma vasfına uzaklığı, sivil toplumun güçlü demokratik eğilimler ortaya koymasını ve demokratik kurum ve kuralların toplum tarafından benimsenmesini engellemektedir. O halde bir ülkede hem demokrasinin hem de demokratik sivil toplumun kurumsallaşarak sağlıklı bir biçimde işleyebilmesinin siyasal kültürün demokratikliğiyle doğru orantılı

¹⁴⁹LIPSET, Seymour Martin, The Centrality of Political Culture, *Journal of Democracy*, Vol. 1, No. 4, Fall 1990, s.80-83; DAHL, Robert A., *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001, s.159.

¹⁵⁰HUNTINGTON, Samuel P., *Üçüncü Dalga/Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev. Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara,1993, s. 295.

¹⁵¹KALAYCIOĞLU, s. 252-254; SUNAY, Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, s. 130-131; TOSUN, Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.235-237; Lijphart, otuzaltı ülkeyi incelemesi sonucunda ortaya koyduğu araştırmaya göre, "uzlaşmacı olma" demokrasinin yerleşerek kurumsallaşması açısından hayati niteliktedir. LIJPHART, Arend, *Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*, Çev. Güneş Ayas-Utku Umur Bulsun, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 287.

¹⁵²ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.151-160, 181; TOSUN, Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.235-237.

bir seyir izlediği söylenebilir¹⁵³. Örneğin ülkemizde sivil toplumun henüz yeterince gelişmemesinin temelinde mevcut siyasal kültürün sözü edilen niteliklerden uzak oluşu yatmaktadır¹⁵⁴.

IV. SONUÇ

Sivil toplumun varlığı ve gelişebilmesi açısından gerekli olan tarafsız çoğulcu demokratik devlet olma vasfı, aynı zamanda ideal bir sivil toplumun varlığıyla anlam kazanılabilecektir. İdeal bir sivil toplumun varlığı ise, devletin tarafsızlığı ve sivil toplumun devletten bağımsızlığının sağlanmasıyla mümkün olabilecektir¹⁵⁵.

Devletin tarafsızlığıyla kastedilen husus, devletin sivil toplum alanında faaliyet gösteren bütün unsurlara eşit mesafede olmasıdır. Sivil toplumun devletten bağımsızlığıyla ise, devletten kopuk, tamamen kendi halinde olması değil, siyaset üzerinde etkili, iktidardaki siyasi güç karşısında, karşı siyasi güçleri de içinde barındırabilen ve bu güçlere başvurarak devlet tasarruflarını etkilemeye çalışan bir alan olması kastedilmektedir¹⁵⁶. Bu noktada devlete düşen sorumluluk, hukuki düzenlemelerle sivil toplum kuruluşlarının iç ilişkilerine müdahale etmemek veya sivil toplum kuruluşlarını kendi istediği gibi yönlendirmeye kalkışmamaktır¹⁵⁷. Diğer bir deyişle sivil toplum, devlet iktidarına karşı saygılı olmakla birlikte devletten özerk olmalıdır¹⁵⁸. Bu tarz bir sivil toplumun varlığı ve bu alanın genişletilmesi, toplumun devletten özerkliğinin sağlanabilmesi ve böylelikle devletin baskıcı müdahalelerine karşı çoğulcu demokrasinin korunmasına büyük katkı sağlayacaktır¹⁵⁹. Çünkü kendi kendine oluşmuş ve devlete bağımlılığı olmayan sivil toplum örgütlerinin varlığı,¹⁶⁰ devletin baskıcı müdahalelerini engelleyerek devlet iktidarının sınırlandırılmasında önemli bir işlev üstlenecektir. Dolayısıyla

¹⁵³ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.159-160, 181; TOSUN, Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.235-237; KALAYCIOĞLU, s. 251-252.

¹⁵⁴ KEYMAN, Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni, s. 67; KALAYCIOĞLU, s. 252-254, 277-278

¹⁵⁵ COHEN, s. 255.

¹⁵⁶ DURGUN, s. 220.

¹⁵⁷ ATAR, Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonları, s. 98.

¹⁵⁸ SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum, s. 33.

¹⁵⁹ ERDOĞAN TOSUN, Birleştirici Demokrasi, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=101>, 05.03.2013.

¹⁶⁰ COHEN, s. 255.

gerçek manada bir sivil toplumun varlığının, demokrasinin korunması ve yaşatılması bakımından son derece önemli olduğu söylenebilir¹⁶¹.

Esasında demokrasi ile sivil toplum arasında var olan bu sıkı ilişki, her ikisi açısından da devlet iktidarının sınırlanması, devletin tarafsızlığının sağlanması ve devletle toplum arasındaki ilişkinin güçlendirmesi, çoğulculuk, katılım ve özgür ifadeyi sağlama gibi temel bir takım fonksiyonların ortaklığından kaynaklanmaktadır. Bu fonksiyonlar aynı zamanda demokrasinin işleyişinde sivil toplumun üstlendiği temel rolleri de ifade etmektedir. Sözü edilen fonksiyonlar da dikkate alındığında, bireysel özgürlüğün maksimum düzeyde hedeflendiği, katılımın yaygınlaştığı, bireylerin kendi kaderlerini tayin edebildiği ve böylelikle “devlete karşı etkinlikler alanı” olarak şekillenen sivil toplum¹⁶², bu özellikleriyle demokrasinin zayıf taraflarına karşı ara yapı işlevi görmekte¹⁶³ ve bir süreç şeklinde işleyen demokratikleşmenin itici gücünü oluşturmaktadır¹⁶⁴.

Ancak demokratik ülkelerde sivil toplum, demokrasinin işleyişinde itici bir güç olarak önemli fonksiyonlar üstlenmekle birlikte, uygulamada sivil toplum-devlet ilişkisi kâğıt üzerindeki gibi işlememekte ve çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır¹⁶⁵. Özellikle temel unsurları sağlama bakımından demokratik olarak niteleyebileceğimiz ülkelerde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide; gerek devlet gerekse sivil toplum tarafından demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilememesinden ya da toplumda yerleşik olan siyasal kültürden kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde devletin neden olduğu pek çok sorun bulunmakla beraber söz konusu sorunların en önemlileri; devletin, sivil topluma bakış açısından, sivil toplumu baskı altına almaya ya da yandaşlaştırmaya çalışmasından, kendi yapısından, belli bir ideolojiye sahip olmasından, sahip olduğu hak ve özgürlük anlayışından veya yasal alt yapıdan kaynaklanan sorunlar olarak sıralanabilir.

¹⁶¹ YETİŞ, s.22

¹⁶² ÇAHA, İslam ve Sivil Toplum, s. 116.

¹⁶³ Tocqueville göre, sivil toplum demokrasinin zayıf taraflarına karşı ara yapı işlevi görmektedir. GÖZE, s. 255.

¹⁶⁴ DİKMEN-CANİKLİOĞLU, s.94; GÖNENÇ AKPINAR, s. 47-50.

¹⁶⁵ ALEMDAR, s.125.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde yaşanan sorunlar genellikle devlete bağlanmakta ve sivil toplumdan kaynaklanan sorunlar göz ardı edilmektedir¹⁶⁶. Hâlbuki devlet- sivil toplum ilişkisinde yaşanan sorunların önemli bir kısmı da sivil toplum kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ilişkide sivil toplumun neden olduğu pek çok sorun bulunmakla beraber bu sorunların en önemlileri sivil toplumun yapısına, kaynak yetersizliklerine, ilişki ve yaklaşımlarına ilişkin sorunlar olarak sıralanabilir.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde yaşanan bir diğer sorun alanı da toplumda yerleşik olan siyasal kültürden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bir ülkede demokrasinin yerleşmesi ve istikrarlı bir biçimde işleyebilmesi için, sadece şekli rejim tasarım ve düzenlemelerinin yeterli olmadığı¹⁶⁷, demokrasinin içinde gelişeceği siyasal kültür ortamının hayati nitelikte olduğu söylenebilir. Bu noktada var olan siyasal kültürü oluşturan toplumsal kitlelerin ve siyasal seçkinlerin inanç, değer, tutum ve davranışlarının demokrasiyi de şekillendirdiği¹⁶⁸ ve demokrasiyle uyumlu bir kültürün yerleşmediği toplumlarda ise, sadece sivil toplumun varlığının bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu durumda sivil toplumun varlığı demokratikleşmeye katkı sağlamadığı gibi, sivil toplumda kendinden beklenen fonksiyonları icra edemeyecektir¹⁶⁹.

KAYNAKÇA

AKDEMİR, Süleyman, Sivil Toplum ve İslamiyet, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 267-274.

AKTAN İrfan, ÖZTÜRK Serap, AYMAN Zelal ve diğerleri, **Türkiye’de Hak Temelli Sivil Toplum Örgütleri Sorunlar ve Çözüm Arayışları**, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 2011.

¹⁶⁶KEYMAN, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, s.28

¹⁶⁷KALAYCIOĞLU, s. 250-251.

¹⁶⁸LIPSET, s. 80-83; DAHL, s.159.

¹⁶⁹ ERDOĞAN TOSUN, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s.151-160, 181; TOSUN, Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, s.235-237.

ALEMDAR, Zeynep, Sarmal Modeli Yarı Sarmak: Türkiye’de İnsan Hakları Kurumları-Devlet-AB İlişkisi, **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, Sy. 28 (Kış 2011), ss. 111-128.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri, **Anayasa Yargısı**, c. 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1999, ss. 95-115.

ATAR, Yavuz, Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonları ve Sivil Toplum Devlet Düalizmi, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 98-102. (Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonları)

ATAR, Yavuz, Çağdaş Demokrasinin Siyasal Boyutu: Türkiye’de Demokratikleşme ve Anti-Demokratikleşme Göstergeleri, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 17, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 73-95.

ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya 2011. (Türk Anayasa Hukuku)

AZAKLI, Sedat, Devlet Sivil Toplum ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 224-231.

BARRY, Norman, Klasik Liberalizm ve Sivil Toplum, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, C. 3, Sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, ss. 49-52.

BOLAY, Hayri, Sivil Toplum ve Manası, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss.7-9.

BOSTANCI, Naci, Sivil Toplum Devlet ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 181-188.

CHRYSSOCHOOU, Dimitris, **Democracy in the European Union**, I.B.Tauris, London 2000.

COHEN, Jashua, **Deliberation and Democratic Legitimacy**, Der. Alan Hamlin and Philipp Pettit, The Good Polity: Normative Analysis of the State, Bail Blackwell, London 1989.

ÇAHA Ömer, **Sivil Kadın Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları, Ankara 1996. (Sivil Kadın)

ÇAHA, Ömer, 1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 28-65. (Sivil Toplum Arayışları)

ÇAHA, Ömer, **Açık Toplum Yazıları**, Liberte Yayınları, Ankara 2004. (Açık Toplum Yazıları)

ÇAHA, Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Yayınları, İstanbul 2000. (Aşkın Devletten Sivil Topluma)

ÇAHA, Ömer, Devlet ve Sivil Toplum, <http://www.baltalimani.com/pdf/>, 24.03.2014.

ÇAHA, Ömer, İslam ve Sivil Toplum, **İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi**, Liberte Yayınları, Ankara 1999. (İslam ve Sivil Toplum)

ÇAHA, Ömer, Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum, **Liberal Düşünce Dergisi**, Güz 1999, C. 4, sy. 16 Liberte Yayınları, Ankara 1999, ss. 104-133.

ÇAHA, Ömer, Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz1998, c. 3, sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, ss. 22-37. (Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları)

DAHL, Robert A., **Demokrasi Üstüne**, Çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.

DALTON, Russell J., Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation, **Political Studies**, Vol. 56, Issue 1, 2008.

DİKMEN-CANIKLIOĞLU, Meltem, **Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2007.

DİNÇKOL, Bihterin, Yönetilenlerin “Öz” Yönetimi - Kamuoyu, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Y. 5, Sy. 10, Güz 2006/2, ss. 49-66.

DOĞAN, İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.

DURGUN, Şenol, Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 218-224.

ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, Birleştirici Demokrasi Devlet Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=101>, 05.03.2013.. (Birleştirici Demokrasi)

ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, **Demokratikleşme Perspektifinden: Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa yayıncılık, İstanbul 2001. (Devlet-Sivil Toplum İlişkisi)

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2004. (Anayasal Demokrasi)

ERDOĞAN, Mustafa, Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz 1998, c. 3, sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998, ss. 5-22

FRUMKIN Peter, KIM Mark T., “The Effect of Government Funding on Nonprofit Administrative Efficiency: An Empirical Test”, **Ash Institute for Democratic Governance and Innovation. Kennedy School of Government**, <http://www.innovations.harvard.edu/cache/documents/26/2600.pdf>, Fall 2002.

GENÇKAYA, Ömer Faruk, Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 102-106.

GÖNENÇ AKPINAR Ayşenur, **Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi**, Altkitap 2001.

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 2000.

GÖZTEPE, Ece, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri: Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010.

GÖZÜBÜYÜK TAMER, Mine, Tarihsel Süreçte Sivil Toplum, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 27, Sy.1, Haziran 2010, ss. 89-105.

GÜLSOY, Tevfik, **Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2000.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, Sy. 4, Y. 2003, ss. 69-92.

HEWLETT, Nick, **Democracy in Modern France**, Continuum International Publishing Group, New York 2005.

HUNTINGTON, Samuel P., **Üçüncü Dalga/Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, Çev. Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

İÇDUYGU Ahmet, BİKMEN Filiz, KEYMAN Fuat ve diğerleri, **Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu**, Ed. Filiz Bikmen Zeynep Meydanoglu, Tüsev Yayınları, İstanbul 2006.

İNCEOĞLU, Sibel, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010.

KABASAKAL, Mehmet, Factors Influencing Intra-party Democracy and Membership Rights: The Case of Turkey, **Party Politics**, July 2012, ss. 700-711.

KALAYCIOĞLU, Ersin, Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu, **Ergun Özbudun’a Armağan**, Cilt I: Siyaset Bilimi, Editörler: Serap Yazıcı, Kemal Gözler ve Fuat Keyman, Yetkin Yayınları, Ankara 2008, ss. 247-277.

KARADAĞ, Ahmet, Demokratikleşme ve Sivil toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

KEANE, Jhon, Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850, **Sivil Toplum ve Devlet –Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, Der. Jhon Keane, Çev. Erkan Akın, Aksu Bora ve Ahmet Çiğdem vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

KEYMAN E. Fuat, YEĞEN Mesut, ÇALIŞKAN Mehmet Ali, TOL Uğraş Ulaş, **Türkiye’de Gönüllü Kuruluşların Sorunları**, Türkiye’de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü, Yaşama Dair Vakfı, 2010, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=758:stklarinsoru_nlarineler&catid=54:sivil-toplum-bilinci&Itemid=132, 04.03.2014.

KEYMAN Fuat, SCHOLTE Jan Aart, **Küreselleşme ve Sivil Toplum**, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 10, Çev. Nur Deriş Ottoman, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul 2005.

KEYMAN, E. Fuat, **Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha**, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayını,

Ankara 2006. (Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni)

KEYMAN, Fuat, Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye, Yay. Haz. Arzu Karamani, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 3**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul 2004.

KEYMAN, Fuat, Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum, Yay. Haz. Arzu Karamani, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No 3**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul 2004. (Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum)

KÖKER, Levent, Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk, **Anayasa Yargısı**, c. 23, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2006, s. 199-210.

KUKATHAS, Chandran, Islam, Democracy and Civil Society, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar-Yaz1998, c. 3, sy. 10-11 Liberte Yayınları, Ankara 1998.

KUZU, Burhan, Demokrasi- Resmi İdeoloji- Sivil Toplum, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Gündüz Ökçün’e Armağan**, C. 47, sy. 1-2, Ankara 1992, ss. 335-369.

LANE Jan-Erik, ERSSON Svante O., **Democracy: a Comparative Approach**, Routledge, New York 2003.

LEARS, Jackson, The Concept of Cultural Hegemony, **Antonio Gramsci: Intellectual and Political Context, Critical Assessments of Leading Political Philosophers**, Vol. 1, Ed. James Martin, Taylor & Francis Publishing, New York 2002.

LEVINE, Norman, **Marx’s Discourse with Hegel**, Palgrave Macmillan Publishing, New York 2012.

LIJPHART, Arend, **Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**, Çev. Güneş Ayas-Utku Umut Bulsun, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

LIPSET, Seymour Martin, The Centrality of Political Culture, **Journal of Democracy**, Vol. 1, No. 4, Fall 1990, ss. 80-83.

LIPSON, Eslie, **Demokratik Uygarlık**, Çev: Haldun Gülalp, Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

MAGEE, Bryan, **Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**, Çev.Mete Tunçay, İstanbul 1990.

MARANGOZ, Mehmet, Toplumsal Barışın Sağlanmasında STK’ların

Rolü, **Dernekler Dergisi**, Sy. 7, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=488:toplumsal-barn-salanmasnda-stklarn-rolue-&catid=49:akademik&Itemid=113

MOONEY Annabelle, EVANS Betsy, **Globalization The Key Concepts**, Taylor & Francis, Oxon 2007.

MOUFFE Chantal, SASSOON Anne S., Gramsci in France and Italy A Review of Literature, **Antonio Gramsci: Intellectual and Political Context, Critical Assessments of Leading Political Philosophers**, Vol. 1, Ed. James Martin, Taylor & Francis Publishing, New York 2002.

ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasal Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1979.

PETAUX, Jean, **Democracy and Human Rights for Europe: the Council of Europe's Contribution**, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009.

PINTER, Frances, Funding of Global Civil Society Organisations, **Global Civil Society**, Eds. Anheier, Helmut, Marlies Glasius and Mary Kaldor, <http://www.gcsknowledgebase.org/wp-content/uploads/2001chapter8.pdf>, 2001.

Problems of Participation-Reflections on Authority, Democracy, and the Struggle for Common Life, Eds. Tehseen Noorani, Claire Blencowe and Julian Brigstocke, ARN Press, UK 2013.

SALAMON Lester. M., SOKOLOWSKI S. Wojciech, LIST Regina, **Global Civil Society An Overview**, The Johns Hopkins University, Center for Civil Society Studies, Institute for Policy Studies, The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, www.un.mr/vnu07/docs/SC/globalciv.pdf, USA 2003.

SARAN, Ulvi, Sivil Toplum Kuruluşları Ne Kadar Sivil?, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=493:sivil-toplum-kurulular-ne-kadar-sivil&catid=49:akademik&Itemid=113, 11.02.2014.

SARIBAY, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim yayınları, İstanbul 1994.

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar 1997, C. 2, sy. 6, Liberte Yayınları, Ankara 1997, ss. 32-43. (Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum)

SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turan, Yetkin Yayınları, Ankara 1993.

SCHECTER, Darrow, Two Views of the revolution Gramsci and Sorel, 1916-1920, **Antonio Gramsci: Intellectual and Political Context, Critical Assessments of Leading Political Philosophers**, Vol. 1, Ed. James Martin, Taylor & Francis Publishing, New York 2002.

SCHUMPETER, Joseph A., **Capitalism, Socialism and Democracy**, Routledge, London New York, 2012.

SELÇUK, Sami, **Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

SELIGMAN, Adam, **Idea Of Civil Society**, Simon and Schuster Publishing, New York 1992.

SHILS, Edward, The Virtue of Civil Society, **Government and Opposition**, Vol. 26, Issue 1, January 1991, ss. 3-20

STILLMAN, Peter G., Hegel's Civil Society: A Locus of Freedom, **Polity**, Vol. 12, No. 4, Summer, 1980, ss. 622-646.

SUNAY, Reyhan, **İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001.

SUNAY, Reyhan, İnsan Haklarının Korunmasında Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları, **Mevlana Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sy. 1, Konya 2013, ss. 63-95. (Sivil Toplumun İmkânları ve Sınırları)

ŞAHİN Mehmet, UYSAL Özge, Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet Tarafından Finansmanı Üzerine Bir Tartışma, **Maliye Dergisi**, Sy. 153, Temmuz-Aralık 2007, ss. 1-12

TARHANLI, Turgut, STK'lar ve İnsan Hakları, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 13**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Kaset Çözümü: Elif Özgen, 2006.

TEORELL, Jan, Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda, **European Journal of Political Research**, Vol. 45, Issue 5, 2006, ss. 787-810.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2003.

TOCQEVILLE, Alexis De, Amerika'da Demokrasi, Çev. İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara 1994.

TOSUN, Gülgün, Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım, **Ege Akademik Bakış**, C.1, Sy.1, Y. 2001, ss. 224-243. (

Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım)

Türkiye’de Derneklerin Örgütlenme Özgürlüğü Önündeki Engeller (Türkiye’de Örgütlenme Özgürlüğünün İzlenmesi İçin Metodoloji Geliştirilmesi Projesi), Ed. Tefik Başak Ersen, TÜSEV yayınları, İstanbul 2010.

UYGUN, Oktay, Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri İki Bin Beşyüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2010.

YANIK, Murat, **Parti İçi Demokrasi**, Beta Yayınları, İstanbul 2002.

YETİŞ, Mehmet, Tocqueville, Demokratik Devrim ve Sivil Toplum, **AÜSBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No: 87, Ankara 2005.

YILDIRIM, İbrahim, **Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004.

YILMAZ, Aytakin, Sivil Toplum Demokrasi ve Türkiye, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kasım-Aralık 1997, Y. 3, Sy. 18, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Ankara 1997, ss. 86-98.